

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Колоїз Ж. В.

Реєстраційний № _____

Протокол № _____

« ____ » _____ 2018 р.

« ____ » _____ 2018 р.

**ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ
В ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА**

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи УАФ-м-17
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
Українська мова і література,
додаткової спеціальності –
англійська мова

Вороніної Катерини Сергіївни

Керівник:

кандидат філологічних наук,
доцент **Вавринюк Т. І.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗАСОБІВ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В МОВОЗНАВСТВІ	3 6
1.1. Поняття «експресія», «експресивний синтаксис» у лінгвістиці...	6
1.2. Типологія засобів експресивного синтаксису.....	10
1.3. Виразальні можливості засобів експресивного синтаксису.....	14
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА	22 22 27 30
2.1. Парцеляція на рівні простого речення.....	22
2.2. Парцеляція на рівні складного речення.....	27
2.3. Особливості обірваних (неповних) речень як засобу вираження експресивності.....	30
Висновки до другого розділу.....	34
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ЕКСПРЕСИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА	36 36 43 48 51
3.1. Суб'єктивно-модальні компоненти.....	36
3.2. Еквіваленти речення.....	43
3.3. Еліптичні речення.....	48
3.4. Звертання.....	51
Висновки до третього розділу.....	54
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

В умовах сучасного розвитку лінгвістики все більше зростає інтерес до експресивної лексики, яка становить окрему якісно особливу групу. Емоційно-експресивний синтаксис розглядається як широке поняття, що відзначається адекватним, оптимальним і цілеспрямованим донесенням до читачів (слухачів) емоційної, змістової та модальної сторін повідомлення, виражаючи при цьому найрізноманітніші відтінки людських емоцій. Тому багато письменників різних літературних родів і різних епох використовували у своїй творчості різноманітні засоби експресивного синтаксису, завдяки яким письменник може викликати емоції у читача (слухача), звернути увагу на важливі деталі та створити бажану атмосферу у творі.

Попри те, що проблему експресивності й експресивного синтаксису досліджують вже багато років, досі немає єдиного та однозначного погляду на його статус і тлумачення. Експресивний синтаксис часто ставав і стає об'єктом досліджень вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, таких як Е. Береговська, В. Виноградов, Е. Геллер, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, О. Золотова, В. Чабаненко, Р. Якобсон та ін.

Вивчення засобів експресивного синтаксису у творах письменників дає змогу дослідити особливості вживання цих одиниць й окреслити саме поняття експресивного синтаксису, адже експресивність залишається однією з найскладніших лінгвістичних категорій. Саме експресивність відбиває зміст індивідуальної свідомості автора та пов'язана з проявом суб'єктивного в мові.

Викладене вище дає право стверджувати, що тема наукової праці є **актуальною**.

Мета роботи полягає в тому, аби дослідити особливості функціонування засобів експресивного синтаксису в художньому мовленні, зокрема в прозових творах Володимира Лиса.

Для досягнення зазначеної мети потрібно розв'язати такі **завдання**:

– дослідити історію вивчення експресивного синтаксису;

– розкрити зміст понять «експресія», «експресивність», «емоційність» і визначити їх диференційні ознаки;

– окреслити основні підходи до класифікації засобів експресивного синтаксису, запропонованих різними науковцями;

– класифікувати засоби експресивного синтаксису за структурою, семантикою та функціями;

– з'ясувати особливості функціонування засобів експресивного синтаксису в художньому мовленні.

Об'єкт дослідження – засоби експресивного синтаксису в художньому мовленні.

Предмет дослідження – структурно-семантичні, функціонально-стилістичні особливості й експресивні можливості засобів експресивного синтаксису в прозових творах Володимира Лиса.

Джерельною базою послуговували прозові твори Володимира Лиса.

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення основних теоретичних понять експресивного синтаксису); критичний аналіз (дослідження основних підходів до класифікації засобів експресивного синтаксису); теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про типологію засобів експресивного синтаксису та їх уживання в художніх творах); системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування); описовий метод (опис особливостей вживання та функціонування засобів експресивного синтаксису у творах).

Наукова новизна наукової праці полягає в тому, що в магістерській роботі вперше проаналізовано особливості функціонування засобів експресивного синтаксису різних типів у прозових творах Володимира Лиса, зроблено спробу з'ясувати їх функціональне навантаження.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що авторіві вдалося поглибити, доповнити й узагальнити мовознавчу теоретичну думку, а результати магістерської роботи, фактичний матеріал можуть бути використані в практичній професійній діяльності, в розробках проблеми експресивного

синтаксису, при вивченні структури та функцій засобів експресивного синтаксису, а також матеріалом можуть скористатися викладачі та студенти під час вивчення основних питань синтаксису та стилістики, опрацювання прозових творів Володимира Лиса.

Наукове дослідження було **апробоване** у вигляді доповіді на студентській науковій конференції (2018 р.).

З теми досліджень є публікація: Вороніна К. Еквіваленти речення як засоби емоційно-експресивного синтаксису в художніх творах Володимира Лиса / К. Вороніна // Матеріали студентських наукових читань : зб. наук. праць / [ред.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Бакум З. П., Білоконенко Л. А., Вавринюк Т. І. та ін.]. – Кривий Ріг, 2018. – Вип. 4. – С. 27–34.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, супроводжуваних висновків, загальних висновків, списку використаної літератури (70 позицій) та списку джерел ілюстративного матеріалу (5 позицій). Повний обсяг дослідження – 66 сторінок, з яких 58 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗАСОБІВ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Поняття «експресія», «експресивний синтаксис» у лінгвістиці

Проблема експресивності, експресії та експресивної лексики останнім часом є досить актуальною. Поняття експресивності в різних працях висвітлюється в неоднакових аспектах: у лексикологічному, лінгвістичному, соціолінгвістичному, психолінгвістичному, лінгвостилістичному тощо. Експресивність стала предметом дослідження вже після того, як номінативний лексичний склад вже був добре вивчений і згодом, у зв'язку з вивченням семантики мовних одиниць, вона стала об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу.

Дослідники розглядають експресивність як семантичну категорію, стилістичну функцію, функцію мови та її одиниць. Поява терміна «експресивний синтаксис» датується 60-ми роками ХХ ст. та пов'язана з іменем Ш. Баллі, який обов'язковим компонентом будь-якого висловлення вважав афективний, або ж експресивний, фактор. Ш. Баллі наголошував на тому, що навіть за відсутності компонентів експресії в структурі висловлення, вона виражається почуттями самого мовця [38, с. 821].

Л. Мацько розглядає експресивність як семантико-стилістичну властивість мовних одиниць, що є соціально і психологічно вмотивованою і яка дає можливість цим одиницям повноцінно функціонувати й забезпечує створення стилістичного фону, ефекту значення [58, с. 271].

Поняття «експресивність» часто ототожнюють з поняттям «емоційність». Оскільки емоція в мові є завжди експресивною, а експресивне не завжди є емоційним, експресія за своїм виявом вважається набагато ширшим поняттям. Досить часто експресію тлумачать як семантичну категорію з функцією впливу. Виходячи з цього, Ш. Баллі розрізняв два завдання в афективному факторі:

використання мовних засобів задля впливу на адресата та вираження суб'єктивного світу мовця [38, с. 825].

За визначенням лінгвістичного енциклопедичного словника, експресивність є сукупністю семантико-стилістичних ознак певної одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати засобом вираження суб'єктивного ставлення мовця до адресата мови або змісту в комунікативному акті. У художньому дискурсі експресивне мовлення виступає як засіб вираження психологічного стану мовця та є засобом посилення виразності [15, с. 113].

У 40-60-х роках ХХ ст. учень Ш. Баллі М. Бахтін зацікавився поняттям експресивності та вважав, що оцінка, емоція й експресія можуть з'являтися лише в процесі живого мовлення в конкретному висловлюванні. М. Бахтін наголошував на тому, що експресія не належить самому слову, а з'являється в реальній ситуації.

Наприкінці ХХ ст. між послідовниками М. Бахтіна розгорнулася дискусія стосовно категорій «експресія» та «експресивність». Представники російського мовознавства Н. Васильєв і С. Нікітін визначали експресивність як сукупність ознак висловлювання, тексту чи мовних одиниць, що відображають або вказують на нейтральне ставлення того, хто говорить до адресата мовлення чи змісту [18, с. 268].

О. Єфимов дотримується думки, що експресія – це виразно-зображальні властивості мови, що роблять мовленнєві засоби емоційно забарвленими та відрізняють мовлення від стилістично нейтрального.

У вітчизняному мовознавстві поняття експресивності стало розглядатися на початку ХХІ ст. Великий внесок у вивчення питання експресії й експресивності зробили А. Ахманова, Т. Винокур, Д. Ганич, Г. Колесник, І. Олійник, В. Чабаненко [18, с. 269].

У лінгвістичній літературі велика кількість дослідників розмежовують поняття «експресивність», «експресія» та «емоційність», але й багатьма дослідниками вони розглядаються як тотожні. Таку думку відстоюють А. Горбунов, Н. Кожевникова, Н. Разінкіна й експресивним називають таке

мовлення, в якому екстралінгвістичні та лінгвістичні засоби використовуються мовцем цілеспрямовано задля дієвості мовного повідомлення та максимальної доступності [29, с. 125].

Академік В. Виноградов вважає поняття емоційності й експресивності повністю тотожними, водночас професор В. Чабаненко розглядає їх як різні явища одного порядку та наголошує на ширшому значенні поняття експресивності. У своїй монографії В. Чабаненко трактує експресію як те, що породжується емоційністю та характерністю мовлення, а не те, що надає мовленню образності й емоційності. Експресія – це інтенсифікація виразності, надання сказаному особливої психологічно-мотивованої піднесеності. Вона пов'язана не лише з образним й емоційним, а й із такими планами вислову, як волюнтативний, нормативний, ситуативний, естетичний та семантичний. Експресія є складною стилістичною категорією, яка спирається на комплекс лінгвістичних, соціальних і психічних чинників. Як зауважує В. Чабаненко, експресія – це підсилення виразності, а експресивність – це вже підсилена виразність, яка є соціально та психологічно мотивованою, активізує мислення та підтримує загострену увагу. Щодо емоційності, то вона тісно пов'язана з прийомом інтимізації, тобто з намаганням автора зблизитись із читачем і базується на створенні своєї суб'єктивно-авторської лінії викладу [69, с. 193].

І. Арнольд пропонує своє визначення мовленнєвої експресії: експресія є властивістю тексту чи його частин, виражає внутрішній стан мовця, передає значення зі збільшеною інтенсивністю та в результаті має логічне або емоційне посилення, що може бути образним.

О. Ахманова відстоює думку, що експресія є виражально-зображальною якістю мовлення, яка відрізняє його від стилістично нейтрального та надає йому образності.

В. Харченко також звертається до дослідження сутності понять експресивності, емоційності, образності й оцінності. Експресивність мовознавець розуміє як невідповідність мовним стандартам мовних чи

мовленнєвих засобів. Емоційність розглядає як психологічну категорію, що виражається в афіксальних утвореннях, вигуках, інтонуванні, в процесі чого емоційність виступає супровідною ознакою. Оцінність, на думку дослідника, виражається в позитивній чи негативній характеристиці предмета, явища чи людини, а образність виступає як спосіб представлення цього значення, його істотна ознака. В. Харченко вважає, що всі ці поняття можна об'єднати одним поняттям – «конотація» [29, с. 137].

Л. Мацько розрізняє адгерентну й інгерентну експресивність мовних одиниць. Інгерентною вона називає експресивність, яка є постійною ознакою мовного знаку та притаманна йому в будь-яких контекстно-ситуативних умовах, натомість адгерентна властивість формується тільки в певному контексті, певних умовах чи ситуації та є інтенсивною виразністю мовного знаку. Серед експресивних засобів Л. Мацько виділяє й генетичні, які є давно сформованими й усталеними в мові (наприклад, тропи та фігури) [58, с. 325].

Експресивність теоретично може бути властива всім одиницям мови, водночас свою реалізацію вона знаходить лише в тих, які в мовній практиці є стилістично маркованими.

Експресивний синтаксис розуміють як мовну та мовленнєву категорію. Експресивне є вираженням ставлення мовця до зображуваного, вираженням емоцій або ж ознакою певного стилю. Експресивність речення є результатом взаємодії синтаксису, прагматики та семантики й відзначається функціональною креативністю. Зазвичай свої експресивні функції експресивний синтаксис реалізує шляхом використання вставних конструкцій, парцеляції, побудови складних речень, сегментації, еліпсиса, усічення тощо. Елементи експресії варто шукати, насамперед, у текстах художнього та публіцистичного стилів, які можуть мати установку на навмисний вплив і найбільшою мірою зазнають впливу розмовної мови. Можна стверджувати, що емоційна оцінка, емоційне забарвлення, емоційне ставлення й емоційний стан – чотири види подання емоційної семантики в синтаксисі [42, с. 39].

Отже, проблема експресії, експресивності, експресивної лексики й експресивного синтаксису є досить актуальною, про що свідчить велика кількість досліджень у цій сфері. Різноманітність дефініцій і проблема розрізнення понять «експресія», «експресивність» та «емоційність» обумовлені різними поглядами дослідників та неможливістю виділення єдиного варіанту. Мові за своєю природою притаманна експресивність, у межах якої вона виконує емотивно-конотативну й експресивну функції. Експресивність, із одного боку, формується мовною нормою (як семантична категорія), а з іншого (як стилістична категорія) – відхиленням від норми, що має функціональний, структурний і семантичний характер. В основу дослідження ми поклали дефініцію В. Чабаненка, який вважає, що експресивністю є підсилена інтенсифікована виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, яка підтримує загострену увагу читача чи слухача, активізує мислення, викликає почуттєву напругу. У подальшому дослідженні будемо послуговуватись наведеним вище визначенням.

1.2. Типологія засобів експресивного синтаксису

Експресивний синтаксис як окремий напрям синтаксичних досліджень в українській лінгвістиці розглядається Н. Гуйванюк, А. Загнітком, С. Єрмоленко й іншими вченими.

У наш час вивченням експресивного синтаксису займаються І. Дегтярьова, С. Єрмоленко, В. Ткачук. Цій проблем присвячені дисертаційні дослідження Н. Івкової «Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі» (2007), Н. Ладиняк «Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного» (2007), що засвідчують великий інтерес лінгвістів до експресивних засобів вираження синтаксису української мови.

Дослідники, виокремлюючи афективний бік у семантиці синтаксичної конструкції, оперують великою кількістю понять: емоційне, афективне, образне, оцінне, стилістично забарвлене, але стрижневим, на думку Н. Гуйванюк, є

поняття експресії, в той час як інші поняття слугують субкатегоріями експресії [18, с. 273].

У кінці ХХ ст. існувала велика кількість поглядів на поняття експресивності, що й спричинило неоднозначне тлумачення та розуміння цього явища. Експресивність як стилістичний феномен тлумачили І. Арнольд, Е. Азнаурова, Ш. Баллі, Ю. Скребнєв; як функціональний феномен – В. Аврорін, О. Реформатський, Р. Якобсон; як семантичний феномен – А. Вежбицька, В. Гак, Н. Лук'янова, І. Стернін; як прагматичний феномен – А. Мецлер, Дж. Остін, Р. Піотровський.

Експресивність дотична до усіх сфер мови, адже є загальномовною категорією, а обсяг її виражальних засобів повністю описати неможливо. Попри це, проблема експресивного синтаксису в сучасному мовознавстві набуває все більшої актуальності, що пояснюється інтенсифікацією мовної особистості з суб'єктом мовленнєвої діяльності, звукових засобів увиразнення в мові та підсиленням впливу на слухача чи читача.

Важливість вивчення експресивного синтаксису як одного з напрямів українського мовознавства обстоював ще В. Виноградов, який долучив до проблем стилістичного синтаксису ще й проблему художніх та експресивно-виражальних відтінків, що притаманні тим чи тим синтаксичним конструкціям у певних комбінаціях цих конструкцій.

За В. Виноградовим, експресивний синтаксис є важливим компонентом концептуальної, тематичної й модальної цілісності, а інтеграція тексту являється однією з важливих його ознак [42, с. 134].

Класифікація експресії як явища дає можливість виділити в синтаксисі два напрямки. Перший напрямок пов'язує поняття експресивного з поняттям суб'єктивної модальності, що часто трактується як факультативна або непостійна ознака речення. В основі другого напряму лежить поняття суб'єктивно-експресивних форм як засобів вираження експресії, що здебільшого базуються на процесах синтаксичного розчленування.

Синтаксичні засоби мають великий стилістичний потенціал, адже мають здатність передавати різноманітні відтінки думки та стилістично варіюватися.

Задля визначення статусу експресивної синтаксичної конструкції традиційно використовують два критерії: прагматико-стилістичний, який спрямований на дослідження виразності та певного ефекту впливу, та формальний, що орієнтується на наявність синтаксичного розчленування [29, с. 87].

Експресію синтаксичних одиниць часто пов'язують із видозміною функціональної перспективи висловлення чи з аранжуванням смислів, мовні механізми експресивності – з людським чинником, а зі стилістичними прийомами та фігурами пов'язують техніку експресивності.

Як зауважує Н. Івкова, проникнення та наявність експресивного синтаксису в українському писемному мовленні можна пояснити граматичним ладом мови, адже в його основі лежить розмовне мовлення, для якого характерна внутрішня членованість цілісних єдностей. Саме від творчої особистості письменника, його світобачення й ідейно-естетичної концепції залежить наявність і розмаїття засобів експресивного синтаксису в художньому тексті [42, с. 56].

Г. Акімова слушно зауважує, що речення, словосполучення чи словоформи можна назвати порушенням синтагматичного ланцюга, що вже за своєю структурною особливістю належить до експресивних синтаксичних прийомів. У відомі традиційні схеми синтаксичних зв'язків не вміщаються й повтори, адже повторювані слова не мають ніякого традиційного зв'язку, а експресія додатково виражається паузою перед повторюваною словоформою й особливою інтонацією її вимови.

Г. Акімова також додає, що експресивні конструкції можуть утворювати відкритий ряд і наводить перелік тих явищ, які зазвичай відносять до експресивних конструкцій. Це: номінативні речення (ланцюжки номінативних речень), сегментація, парцеляція, вставні конструкції, питально-відносні

конструкції у монологічному мовленні, лексичний повтор із синтаксичним поширенням та особливі випадки розташування слів [2, с. 75].

Окреслюючи проблеми та досягнення експресивного синтаксису, Н. Гуйванюк зараховує до цих конструкцій естетично наснажені висловлення, а точніше конструкції з антиципацією (певне відхилення від лінійної послідовності елементів у реченні або тексті), структурування синтаксичних одиниць (обірвані, сегментовані та парцельовані конструкції, еліпсис), актуалізацію мовних засобів, яка тісно пов'язана з авторською інтенцією, синтаксичний паралелізм, часте використання складних речень із відношеннями мовного парадоксу чи антитези, порівняльні конструкції, художні та варіантні способи структурування висловлення (порядок слів, членування тексту). Лише за наявності відповідного стилістичного ефекту конструкції можуть стати експресивними [18, с. 269].

До одиниць експресивного синтаксису сьогодні найчастіше зараховують сегментацію, парцеляцію, приєднування. Хоч і вихід цих одиниць у площину тексту беззаперечний, критерії їх розмежування та класифікаційні ознаки не потребують конкретизації. Специфіка цих конструкцій полягає в синтаксичній членованості, що є відхиленням від принципів і пов'язана з розривом синтаксичних зв'язків як у словосполученні, так і в реченні.

Посилений вплив розмовного синтаксису на писемне мовлення, результат якого полягає в поступовому чи різкому відході від класичних синтагматичних конструкцій з адекватними смисловими відношеннями, які відображають структурну та смислову цілісність є однією з головних причин змін у граматичному ладі мови.

Як підкреслює С. Єрмоленко, експресивність синтаксису в українській мові пов'язана зі структурами, що мають у своїй семантиці відтінки невимушеного, розмовного стилю з виділенням теми та реми й актуальним членуванням фрази. Експресивну функцію в тексті здатні виконувати будь-які мовно-виражальні засоби, не дивлячись на наявні усталені прийоми досягнення експресивності, такі як тропи та фігури [29, с. 134].

Отже, на сьогодні ще остаточно не визначений перелік засобів експресивного синтаксису, адже у будь-якому художньому тексті носієм експресивної думки може стати та чи та морфологічна категорія, будь-яка синтаксична одиниця з особливою структурою, бо все залежить від індивідуального стилю письменника, його намірів і світосприйняття.

1.3. Виразальні можливості засобів експресивного синтаксису

На відміну від інших рівнів, синтаксис завжди є виразним й уся його структура підпорядкована експресивному відтворенню емоцій або вираженню додаткового смислу. Вдале використання структур експресивного синтаксису допомагає розкрити замисел автора та подати об'єкт зображення в деталях, завдяки чому художні тексти стають експресивно вираженими та емоційно забарвленими.

Розвиток і функціонування мови визначає економія мовних засобів, що є універсальним процесом. Потребами спілкування та мислення зумовлено прагнення більш економно, і в той же час, достатньо й зрозуміло, висловити явища об'єктивного світу. Збільшити інформаційний обсяг висловлення дозволяє його скорочення, а різноманіття засобів економії дозволяє передавати різноманітні емоційні та стилістично-сміслові відтінки в різних стилістичних групах.

Окрему групу неповних речень становлять еліптичні речення, в яких неповнота виявляється лише на рівні структури. Однак, семантично такі конструкції не вимагають установлення неназваного компонента, так як заміна неповних речень граматично повними може призвести до уповільнення темпу мовлення та надлишкової інформації. У еліптичному реченні виявляється його особлива природа та своєрідність, адже воно не має повного відповідника.

П. Дудик вважає, що неповні речення є особливими, стилістично та семантично вмотивованими типами різнофункціональних і різних за структурою речень для сучасної мовної свідомості. Неповні речення

сприймаються на фоні аналогічних за характером односкладних чи двоскладних речень, що мають повний граматичний склад.

П. Дудик класифікує еліптичні речення виходячи з лексичного значення невербалізованого члена й синтаксичної функції речення. При цьому він враховує й лексико-формальний склад цих структур. Під час опису структури еліптичних речень він виділяє конструкції з еліпсисом присудка, тобто предикативної основи односкладного речення, які можуть мати значення спонукання, запитання, руху, значення буттєвого дієслова тощо. Речення з відсутнім модальним дієсловом необхідності (треба, можна) за відсутності або наявності інфінітивної частини присудка, еліпсиса інфінітива, еліпсиса іменника в ролі підмета П. Дудик також відносить до конструкцій еліптичного типу [25, с. 11].

Наведені вище факти свідчать про те, що еліптичні речення є економним і більш сконденсованим засобом вираження думки, на відміну від речень з повним граматичним складом, і характеризуються певними специфічними стилістичними значеннями, які не властиві аналогічним реченням із повною граматичною структурою.

Одним із продуктивних і частотних засобів експресивного синтаксису є вставні та вставлені конструкції (суб'єктивно-модальні компоненти), які є поліфункціональними одиницями та мають потужний комунікативний потенціал. Вставні слова, словосполучення та речення є формальним і семантичним засобом зв'язку в тексті, адже за допомогою них здійснюється емоційно-експресивна й модальна оцінка повідомлення.

Вставні слова та словосполучення граматично не зв'язані з реченням, оскільки вони не пов'язані з членами речення зв'язком узгодження, керування чи прилягання. Однак деякі мовознавці заперечують цю думку. Наприклад, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, І. Слинько розуміють під вставними компонентами такі форми, що вводяться в речення задля вираження ставлення до повідомленого з погляду його емоційної оцінки, способу оформлення думок, ймовірності чи неймовірності, активізації співрозмовника тощо. М. Шанський

наголошував на тому, що вставні конструкції є обов'язковими в системі речення, а О. Руднєв доводив, що вставні слова є членами речення [31, с. 17].

Врешті-решт, вставні конструкції найчастіше пов'язуються із загальним змістом речення та надають йому певного відтінку, тому у випадку виключення вставних конструкцій із речення його синтаксична та смислова структура принципово не порушується.

Окрім вставних конструкцій, що здебільшого виражають суб'єктивне ставлення мовця до висловленої думки, існують вставлені конструкції, які несуть додаткові зауваження, пояснення, повідомлення до речення в цілому або до якогось із його членів. Вставлені конструкції не можуть починати речення, адже роблять лише побіжні зауваження, уточнення та доповнення, й стоять переважно в середині або в кінці речення. Як вставні, так і вставлені конструкції не мають граматичного зв'язку з основним реченням і приєднуються до нього як сполучниковим, так і безсполучниковим зв'язком [42, с. 117].

Отже, за допомогою вставних та вставлених конструкцій автор може уточнити висловлення власними оцінками, зіставленнями чи спостереженнями. Вставлені компоненти висвітлюють складний процес формування думки, а також сприяють реалізації намірів автора.

До експресивних засобів синтаксису в художньому тексті відносять також звертання, які за стилістично-функціональною ознакою поділяють на власне звертання й риторичні звертання. Власне звертання використовуються здебільшого для стилізації усного мовлення героїв і найчастіше вживаються в спонукальних і питальних реченнях, що спонукають співрозмовника до відповіді чи дії й мають комунікативну й прагматичну спрямованість.

Засобом виявлення почуттів і переживань є риторичні звертання, які мають метафоричний зміст і є експресивними центрами художнього тексту. Своєю функцією, мовленнєвою метою, стилістичною зорієнтованістю й змістом вони відрізняються від власне звертань. Адресуючи риторичне звертання самому собі, мовець ставить за мету виявити свій душевний стан і

переживання, а не спонукання до дії чи відповіді. Звертання категорично не змінює структурну будову речення, але надає йому експресивного забарвлення та частково змінює мовленнєву орієнтацію й реченнєву тональність. Воно відображає емоційно-вольову сферу мовця й може виявляти як апелятивну функцію, так і експресивну [9, с. 223].

Як результат, звертання завжди викликає в слухача чи читача емоції, а повтор того самого звертання чи його синонімічний вияв посилює експресію та сприймається як художньо-образний засіб.

До експресивних засобів синтаксису відносимо й еквіваленти речень, які є своєрідними заміниками речення. Питання про еквіваленти речення залишається досі дискусійним, адже багато дослідників не відносять їх до категорії речення через нечленованість на головні та другорядні члени речення. Як зазначає К. Шульжук, структури, в яких наявні всі компоненти, що вказують на двоскладність чи односкладність конструкції, можна вважати реченням, а ті, які не мають такої вказівки, є не реченнями, а еквівалентами [70, с. 224].

Відповідно до об'єктивно-модальних категорій заперечення, ствердження, спонукання, емоційної оцінки виділяють такі різновиди еквівалентів речення:

- за комунікативною настановою (розповідні, питальні, спонукальні);
- за емоційно-експресивним забарвленням (окличні та неокличні);
- за логічним критерієм та співвідношенням з об'єктивною дійсністю (стверджувальні та заперечні).

Відповідно до морфологічного вираження еквіваленти речення поділяють на слова-речення, які вираженні частками, модальні слова-речення та вигуківі слова-речення. Доцільним є додати до цього переліку еквіваленти речень, вираженні фразеологічними зворотами [69, с. 198].

Еквіваленти речення являють собою особливі синтаксичні одиниці, які виражають різноманітні значення. Вони не мають можливості утворення парадигм, постійних реалізацій і не мають вказівки на односкладність чи двоскладність, проте вони мають у своєму складі засоби вираження суб'єктно-

модального значення, інтонацію закінченого повідомлення, поширювачі та можуть входити до складу складного речення, що дає нам право називати їх заміниками речення.

Цікавим прийомом стилістичного синтаксису є парцеляція, що полягає в розчленуванні на пунктуаційно й інтонаційно ізольовані комунікативні частини цілісної змістово-синтаксичної структури.

У термінологічній енциклопедії О. Селіванової подається таке визначення парцеляції: синтаксична універсалія мовлення, яка передбачає побудову повідомлення шляхом поділу речення на кілька самостійних висловлень, що є графічно та інтонаційно відокремленими, однак єдиними за змістом [6, с. 89].

Л. Кадомцева вважає парцеляцію семантико-граматичний явищем, адже при виділенні частин речення наявний як граматичний, так і семантичний зв'язок із основною частиною. Для парцельованих конструкцій важливим є інтонаційний контур, властивий основній частині та який виділяється крапкою як засобом паузації [49, с. 109].

Стиснення інформації за допомогою чіткого виокремлення деякої мовної структури є результатом парцеляції. Використання мовцем парцельованих конструкцій зумовлене прагненням до динамізації, змістового виділення, увиразнення певного фрагмента висловлення.

На думку О. Іванчикової, явище парцеляції обумовлене екстралінгвістичними факторами, такими як прискорений ритм життя та потреба у більш швидкому та виразному способі передачі інформації. Власне парцеляція задовольняє вимоги економії та чіткості синтаксичної конструкції. Ознаками, що вирізняють парцеляцію серед інших засобів експресивного синтаксису, є емоційність, лаконічність, невимушеність, стислість, підвищена динаміка та сила передачі інформації [49, с. 114].

Аналіз літератури показав, що парцеляція охоплює різні види розчленованих структур і є достатньо широким синтаксичним процесом. Парцельовані конструкції ніби привертають увагу реципієнта на логічно

значущу деталь, але граматична перерваність зв'язку при цьому є її синтаксичним акцентуванням.

Однією з характерних рис експресивного синтаксису є часте використання обірваних речень. Обірваність мови та незакінченість думки властиві художній літературі, тому мовознавцями була виокремлена індивідуалізована синтаксична одиниця, яка характеризується інтонаційною та змістовою завершеністю й не має внутрішньої структурної організації, – обірване речення. Обірвані конструкції зумовлюються як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками та виявляються ще на етапі породження думки.

Незакінчені речення досліджували П. Дудик, А. Загнітко, Л. Іванова та ін. Однією з характеристик структури незакінченого речення є вербальне позбавлення одного чи кількох складових елементів, які в реченні можуть займати будь-яку позицію та виражатися будь-яким членом речення. Зважаючи на це, мовознавці не мають єдиної думки стосовно номінації цих речень і маркують їх як «еквіваленти речень» (Л. Іванова), «нерозгорнуті речення» (А. Попова), «обірвані неповні речення» (М. Каранська), а в «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича й І. Олійника ці синтаксичні конструкції трактують як «умовчання» – стилістичну фігуру, в якій автор обриває свою думку, не до кінця її висловлює, чим дає можливість читачеві (чи слухачеві) здогадатися про приховане (недоказане) [25, с. 12].

А. Загнітко відносить незакінчені (обірвані) синтаксичні конструкції до контекстуально неповних речень, адже вся недоказана інформація компенсується попереднім контекстом, і наполягає на тому, щоб ці конструкції мали назву «речення» через їх яскраво виражені «реченнєвовідтворювальні начала» [32, с. 8].

В. Пітель також відносить ці конструкції до «речень», так як вони мають всі основні ознаки названої синтаксичної одиниці, такі як здатність виконувати когнітивну й комунікативну функцію, предикативність (реалізується в незакінченій одиниці), має структурну схему й може бути засобом вираження й формування думок.

Як результат, незакінчене (обірване) речення можемо кваліфікувати як фрагментарну ситуативно-мовленнєву реалізацію речення-висловлення, що має невиражені ознаки комунікативно-інформативної завершеності та внутрішньої структурної організації. [25, с. 13]. Такі конструкції на письмі оформлюються відповідним знаком пунктуації – «три крапки», які є показником змістової, інтонаційної й структурної незавершеності.

Отже, у наступних розділах нашу увагу буде зосереджено на дослідженні функціонально-стилістичних особливостей розглянутих вище структур експресивного синтаксису у прозових творах Володимира Лиса.

Висновки до першого розділу

Проблема експресивності, експресії й експресивної лексики залишається актуальною й донині. Поняття експресивності в різних працях висвітлюється в лексикологічному, лінгвістичному, соціолінгвістичному, психолінгвістичному, лінгвістичному аспектах, тому й досі не існує єдиної дефініції, яка б розкривала поняття експресивності з усіх аспектів. Експресивність являє собою підсилену інтенсифіковану виразність, таку психологічно та соціально мотивовану властивість мовного знака, яка підтримує загострену увагу читача чи слухача, активізує мислення, викликає почуттєву напругу.

Поява терміна «експресивний синтаксис» датується 60-ми роками ХХ ст. й пов'язана з іменем Ш. Баллі. У вітчизняному мовознавстві поняття експресивності стало розглядатися на початку ХХІ ст. такими лінгвістами, А. Ахманова, Т. Винокур, Д. Ганич, Г. Колесник, І. Олійник, В. Чабаненко.

Попри різноманіття підходів до трактування поняття експресивності, ми можемо виокремити спільні ознаки для всіх: це засіб вираження психологічного стану мовця, засіб посилення виразності, засіб підсилення емоційності й образності.

Поняття «експресивність», «експресія» й «емоційність» становлять явища різного порядку, де експресивність – це властивість мовного знака, в силу якого

він сприймається автоматизовано, безпосередньо впливаючи на уяву адресата та його емоційну сферу, експресія – це виражально-зображувальні якості мови, які відрізняють її від звичайної, стилістично нейтральної, роблять мовленнєві засоби емоційно забарвленими, а емоційність – психологічна категорія, що виражається в афіксальних утвореннях, вигуках, інтонуванні та базується на створенні своєрідної суб'єктивно-авторської лінії викладу.

Дискусійною постає проблема класифікації засобів експресивного синтаксису. Це пов'язано з тим, що в основу класифікацій покладено різні критерії, а це зумовлює різні підходи до їх групування.

З огляду на специфіку фактичного матеріалу серед засобів експресивного синтаксису в прозових творах Володимира Лиса виділяємо парцельовані конструкції, вставні та вставлені конструкції (суб'єктивно-модальні компоненти), питально-відносні конструкції, еліптичні речення, обірвані речення й еквіваленти речення.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

2.1. Парцеляція на рівні простого речення

Явища приєднування та парцеляції підпорядковані естетичним настановам письменника та підпорядковані його індивідуальному стилю. Простежити ці явища ми можемо лише на рівні предикативних частин речення. На нашу думку, причиною парцелювання складносурядних і складнопідрядних речень є потреба актуалізувати та посилити важливу частину повідомлення, орієнтація автора на прагматику та бажання оптимізувати вплив на інтелектуальну й емоційну сфери читача чи слухача.

Парцельоване просте речення слід відрізнити від неповного речення. Їх головна відмінність полягає в тому, що в неповному реченні наявні категорії часу, модальності та діючої особи, в той час, як особовий і модально-часовий план парцелята та стрижневого компонента є спільними та виступають як окремий компонент останнього. Тобто, парцелят залежить від стрижневого компонента, без якого перетворюється в синтаксичну одиницю, яка не має синтаксичного наповнення. Неповне ж речення може функціонувати автономно [21, с. 68].

Парцелюванню підлягають здебільшого всі члени речення, дуже рідко підмет. Ми виявили невелику кількість парцелювання цього члена речення:

Враз йому здалося, що то не вітер, а щось інше стукає. Хтось інший (3, с. 58);

Буде тільки ніч і невідомість. Ніч і тиша (3, с. 17).

Високою частотністю функціонування в текстах Лиса відзначаються конструкції з парцельованими простими присудками. Жоден член речення за

синтаксичною роллю та функціонально-комунікативним навантаженням не може зрівнятися з присудком.

Речення з парцельованими присудками різняться своєю строкатістю та характеризуються своїми особливими експресивними можливостями. У процесі дослідження ми виявили, що парцельованню найчастіше піддаються однорідні присудки, здебільшого це присудки одного виду та часу. Наприклад:

Ніна метушиться. Приносить води. Заглядає у вічі. Чудна жінка (З, с. 24);

Клацнув затвор. Звів курка і вийшов на двір (З, с. 28);

Вирвала. Стрінула рукою, мов щось скидала (З, с. 25);

Мати стоїть поруч, мовби вартує його од лиха. Жалібно дивиться. Щось хоче сказати й ні може... Тупцяє на місці (З, с. 41).

Отже, виконуючи різні експресивні функції, парцеляція однорідних присудків посилює емоційну напругу, сприяє більш стрункому, логічному, й водночас, інтенсивному викладу думки. Такий вид парцеляції відповідає загальним вимогам художніх текстів [13, с. 7].

Наші дослідження дають підставу констатувати, що задля створення експресії при парцеляції однорідних присудків нерідко використовуються сполучники сурядності. Найбільш широко в таких конструкціях представлений сполучник і (й). Окрім своїх звичайних функцій, він є показником фразового членування, має єднальне чи приєднувальне значення, сприяє ритміко-мелодійному вирівнюванню висловлювання, допомагає згладити різкість мовного розриву, прикріплює причиново-наслідкові зв'язки [13, с. 7].

Одним із найпростіших випадків парцеляції є повтор присудків, який зустрічається досить часто. При актуальному членуванні простого речення присудок найчастіше займає позицію реми. Це є свідченням того, що з групою підмета збігається тема, а з групою присудка – рема. Вже в межах базової частини на присудковій акцентовано увагу. Повторення члена в парцеляті підсилює його значення, хоча своє рематичне значення він втрачає. На перший план висувається вже інша інформація [42, с. 167]. Наприклад:

Слова Федота **покотилися** до його, Якових, ніг і **відкотилися** кудись убік. **Лежали і блищали** (3, с. 63);

Вона **вмовкла. Не промовила** більше нічого (3, с. 72);

Ой, як **розізлився** тоді Платон. Шапкою об стіл **кинув**. От-от, здавалося, на сусіда-кума **кинеться** (3, с. 52);

Наперед **вийшов** батько Федот. **Пішов** до напасника (3, с. 35);

Улянка **зойкнула й кинулася** на нього. **Стала бити** кулачками в груди, а тоді по щоці **дряпнула** (3, с. 63);

Він **схопив** її за руки. **Спробував** зазирнути в ті – чужі, страшні, привабливі – очі (3, с. 48);

Котиться й котиться. **Й** боляче **вдаряється** об щось залізне й холодне (3, с. 51);

Закричали: не вірити словам. **Не вірити** нічому, навіть сьогоднішньому дневі й тому, що він приніс, що довкола він бачить і відчуває (3, с. 39);

Тальки побачив, як той **ударив** Улянку. **Штурхонув** її прикладом рушниці. **Погнав** до хати (3, с. 41);

Він **схопив** її за плечі. **Струсонув**. З усієї сили (3, с. 41);

Він здригнувся з несподіванки. **Й** поморщився (3, с. 59);

Мама Параска **грішила**. Або ж **видавала** бажане за дійсне (3, с. 121).

Аналіз досліджуваного матеріалу дає підстави стверджувати, що повторення присудка в парцеляції ще більше підсилює значення цього головного члена, однак втрачає своє ремантичне значення. Парцельований повторюваний присудок сприяє розвантаженню фрази, так як піддається подальшому поширенню в новій фразі, та переважно має значення доповнення чи уточнення.

Актуальному членуванню підлягають також **парцельовані другорядні члени речення**. З-поміж них до парцелювання схильні відокремлені й однорідні члени речення, чому сприяє особливість їх лексичних зв'язків і відносна самостійність у реченнєвій структурі.

Нами майже не виявлено парцельованих означень:

Був чоловік на вигляд ровесником Якова, тожє десь за тридцять, ну, може, до сорока. **Високий, худий, виснажений** (3, с. 126).

У поданому прикладі базова частина звучить з напругою, з допомогою парцеляції акцентовано увагу на лексичному значенні означень, а означення поєднані з означуваним словом атрибутивним зв'язком.

У додатків, на відміну від означень, виявляється набагато менша здатність до відокремлення у фразі. Парцелюються здебільшого прямі, зрідка відокремлені додатки. Наприклад:

*Зося привезла якісь консерви і ковбасу. **Печиво і цукерки*** (3, с. 94);

*Була у **кофтині**, яку купив разом з нею на базарі, що був тепер у їхньому селі щоп'ятниці. **І коротенькій спідничці**, котру сама вибрала* (3, с. 101);

*Вона вільна птаха і в будь-який момент може це **хлопське подвір'я. Цей хлів і халупу*** (3, с. 153);

*Листувалася (який жах!) із грабіжником, злочинцем. Засудженим найсправедливішим у світі радянським судом. За пограбування квартири **професора. Професора Китаєва**, вона вже знає це прізвище* (3, с. 151);

*Мама її ніколи не біла. **Хіба словами. Докором** – легким, спокійним, майже невагомим, який, проте, вдаряв об лице, роз'їдав душу* (3, с. 99).

Загалом, у контексті досліджуваних творів конструкції з парцельованими додатками уточнюють, конкретизують і доповнюють зміст базової частини.

Виявлено також парцельовані обставини, зокрема способу дії, місця та порівняльний зворот:

*Вона забилася в плачі. **У нього на грудях*** (3, с. 55);

*Рушив. **Поволі. Нога за ногу. Хитаючись*** (3, с. 102);

*Надворі було доволі **прохолодно. Аж ніби морозно*** (3, с. 95);

*– Тебе не чіпатимуть, сусіде, – сказала Улянка й повернулася спиною, пішла собі, **мовби нічого не було між ними. Мовби справді розмовляли двоє сусідів*** (3, с. 109);

*Обоє вже на рівних стояли. **Начеб одне одного й підтримували*** (3, с. 102);

*Хотів сказати з глумом, а вийшло начеб жалісливо. **Мовби справді вибачався.** Чи навіть просив прощення (3, с. 67);*

*Птах угорі зновика завмирає. **Мовби справді прицілюється, аби каменем шугнути вниз** (3, с. 68).*

Парцеляція часто вступає в конвергенцію з іншими стилістичними прийомами, наприклад, **повтором**, тим самим посилює їх впливовий потенціал. Наприклад:

***Такою** була душа в цієї дівчини. **Такою** вона була (3, с. 42);*

*І тут як приском сипнуло – його ж і стрічає. **Його**, от яка біда. **Його**, з яким, може, парою слів перекинулася (3, с. 75);*

*Але **могла б** написати, коли приїздити не хоч. **Могла б** (3, с. 107);*

*Одне його мучило – спогади про Улянку. **Спомини**, які могли навіть пилку спинити, коли різав. **Спомини**, які вривалися посеред білого дня й могли збудити посеред ночі (3, с. 98);*

*Али в нашій родині **ніхто** ніколи не йшов проти батька ци матері. **Ніхто** (3, с. 111);*

*А Кишиштоф казав, що давно мріяв побувати в цих краях. **Що** коли опинився у Любомлі, то згадав про давнього служака, бравого улана Якуба Меха. **Що**, видно, його товажишу жилося не так, як йому, але він зберіг той добрий гострий уланський блиск в очах (3, с. 166).*

Як бачимо, парцельовані обставини в силу своєї відірваності виконують більше смислове навантаження, аніж будучи членами одного речення.

У процесі дослідження ми виявили різні види парцеляції, всі вони підпорядковані загальномовним особливостям. Схильність до послідовного парцелювання одних членів речення (узгоджених означень, однорідних присудків, обставин, додатків) є ознакою авторського стилю того чи того письменника. Залежно від емоційної напруги, змінюється й частота вживання парцельованих конструкцій.

Парцеляція сприяє створенню особливої ритмомелодики тексту, підвищує експресивну, емоційну наголошеність кожного елемента

висловлювання та сприяє підсиленню напруженості думки. Така форма побудови синтаксичних конструкцій дає можливість автору висловлювати своє ставлення до зображуваного, а читачеві більш глибоко зрозуміти зміст твору й авторську оцінку.

2.2. Парцеляція на рівні складного речення

Парцелювання складнопідрядних речень у творах Володимира Лиса відбувається частіше за парцелювання складносурядних речень. Така особливість, очевидно, зумовлена відсутністю формальної залежності між компонентами складносурядних речень, коли кожне відчленоване речення залишається самостійним.

У межах складносурядного речення парцеляція пояснюється потребою виділення інформації, її інтонування й акцентування, що не порушує структурної та змістової взаємодії сурядних частин, однак сприяє її інтонаційному вичленуванню й актуалізації [42, с.168]. В той же час парцеляція складносурядних речень залежить від семантичної самостійності та самодостатності їх частин, так як саме складносурядному реченню притаманний слабкий граматичний зв'язок парцелята з базою та досить слабка мотивованість.

Досліджуваний матеріал демонструє, що найчастіше парцеляції зазнають складносурядні речення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між їхніми частинами, які оформлені за допомогою сполучників *але, та*:

Він поплентався до хати. Але не став заходити, а сів на порозі (З, с. 76);

Я нікого не вбиватиму. Али не підходьте (З, с. 54);

Міг би заприсягтися, що ні. Але то вже пізніше прийшло (З, с. 73);

Не те, щоб заріс, перед Зеленими Святами Ольга трохи підчикрижила. Али хай стриже (З, с. 76);

Яків про те не дізнався. Але до них перестав приходити Валік (З, с. 102);

Він теж спинився, теж простяг руки. Але не міг ступити далі й кроку, хоч знав, що рівчак мілкий (3, с. 62);

А Тиміш раптом із кишені гребінець дістав. Та не став розчісуватися, на долоню поклав (3, с. 111);

За малою трюхикав старий дядько, а швидше дідуган – час. Та вона ще не відчувала його кроків, як і застережливо протягнутої над чорнявенькою голівкою длані старого мудри гана (3, с. 142);

Згодом подумав – чи розказувати, як додому ішов, поверх того, що вже розказав? Та Зося сама почала розпитувати (3, с. 161);

Пошкодує? Яків вагається. Та якась незрима сила змушує його ще раз кинути коротке (3, с. 49);

Їх не було довгенько. Та, виглянувши у вікно, Яків побачив прямують обоє до гайку (3, с. 121).

У мовотворчості Володимира Лиса широко представлена парцеляція підрядних частин складнопідрядних речень, яка виникає внаслідок зміни їхнього комунікативного завдання. Про розмежувальну увагу до конкретної частини речення свідчить двосегментна вимова, що відзначається наявністю довшої паузи, яка сприяє змістовому й інтонаційному відокремленню головної чи підрядної частини й надає синтагмам додаткової змістової вагомості. Окрім цього, з'являється різкість і певна переривчастість, що призводять до інформативності синтаксичної структури та посилення її експресії.

У досліджених творах письменника здебільшого зустрічається парцелювання конструкцій, які своїм змістом і структурою відповідають підрядній цільовій, означальній, причиновій і порівняльній. Найактивнішими сполучними засобами поєднання парцельованої підрядної частини з головною є сполучники **бо, щоб, що та ніби:**

*Він уперше подумав про дивну владу жінки. Цієї ось над ним. **Що** геть його висмоктала й повела невідомо куди (3, с. 128);*

*Та перед ним сиділа не дівчинка, а швидше досвідчена, майже стара жінка з молодим лицем. **Що** все визначила і зважила (3, с. 76);*

*Знала, ой, знала вона, тоді вже знала, що Тиміш має засилати сватів...
Що вона, вона, а не батько, погодиться... **Що**... (3, с. 109);*

*На помсту. На те, щоб... **Щоб** поквитатися з ними обома, з їхньою любов'ю, подумалось зненацька. Али ж... Али ж тут він згадав, що вона вже носить у собі, під серцем, його майбутню дитину (3, с. 79);*

*Що своєю зрадою, авжеж, бо весілля й було зрадою, вона заслуговувала на зраду від нього. На помсту. На те, щоб... **Щоб** поквитатися з ними обома, з їхньою любов'ю, подумалось зненацька (3, с. 94);*

*Приходили спогади, а разом з ними дивні хвили ніжності. **Ніби** Улянка була тут, поруч з ним. **Ніби** тулилася до нього, а не вітер вдарявся об боки (3, с. 91).*

*Щось нове до Улянки почуває, а як його назвати – не знає. **Ніби** перед собою не кохану дівчину (тепер вже жінку) бачить, а сестру свою (3, с. 79);*

*Лагідними були слова Улянчиного батька Федота: тобі ж ще тико сімнадцять, рік нужди, тоді й сватайся – за тою лагідністю насмішка зміїлася – з й він те добре відчував. **Бо** Трійця була попереду, бо... (3, с. 87);*

*Яків сказав: гостює у нього далека родичка, дайте, людоньки, спокій, і ти, пані Тетяно, дай, ни зі мною нічого не трапиться, ни ця дівчина вам ніякої шкоди не завдасть. **Бо** будете приставати, розволнуюсь, умру, а ви ж там, я чув, хочете, щоби до ста дожив... (3, с. 109).*

Подані типи детермінантних складнопідрядних речень в українській мові є стилістично нейтральними, але, у творах письменника, функціонуючи як парцельовані конструкції, вони набувають певної експресії, яка створюється завдяки увиразненням мети, причини, виокремленням тощо. Значно рідше засобом зв'язку приєднувального речення з основним **служують частки та вставні слова**. Наприклад:

*За цю посмішку, за слова, за все... **Навіть** любов (3, с. 164);*

*Й залишиться коханкою, його, Якова, коханкою і коханою. **Правда**, від однієї думки про те, що Улянка належатиме іншому, кров шугала до голови, а перед очима стрибали коники (3, с. 56);*

Він сам. І не сам. Відсидів «губу». Правда, коли майора Пенжинського не було в частині, капітан забирав його до себе, на заняття з гарцювання та подолання перешкод на конях, та й вночі дозволяв у казармі ночувати (3, с. 153);

А Тиміш... Менший... Од батька одказався... Правда, рік тому приїжджав, прощення просив... (3, с. 187).

Парцеляція в творах Лиса є досить контрастною, несподіваною та є своєрідною стильовою домінантою художньої оповіді.

2.3. Особливості обірваних (неповних) речень як засобу вираження експресивності

Твори Володимира Лиса представляють різноманітну семантико-синтаксичну структуру простих речень. Ефективним засобом образного відображення дійсності й, водночас, своєрідним стилістичним прийомом, який використовує автор, є обірвані (незавершені) речення.

У творах Володимира Лиса обірвані речення виступають як стилістичний прийом умовчання, що використовується задля вираження різних авторських завдань. Уживання таких синтаксичних одиниць у прозових художніх текстах пояснюється багатогранністю експресивно-стилістичних функцій, які вони виконують.

Характерологічна функція обірваних речень полягає в тому, що значна їх кількість уживається задля характеристики суб'єкта мовлення:

Може б, йому полегшало. Та – відчув – того не хотілося. Ни вмирати, а ни...(3, с. 79);

Щось мені болить від того потиску... Душа болить... Хоча я не певна, що вона у мене є...(3, с. 98);

Він... Як він невміло роздягав її, свою Улясю...(3, с. 58);

Яків так не вмів, тому злазить з коня і питає, як можна поштивіше, чи дозволить пані запросити... запросити на...(3, с. 82);

А ти – найбільша моя помста собі... Мені самій... Тільки й усього, прошу пана хлопа...(3, с. 107);

Діждався... Діжда... Глухе німе відлуння заболіло Якову (3, с. 173).

Незакінчені (обірвані) речення, які констатують сумнів, автор зазвичай використовує задля передачі характеру персонажа, тобто не вольової, невпевненої в собі й безініціативної людини. Наприклад:

Я завжди бу... Я хочу завжди бути в єжових рукавицях товариша Єжова... Ви мені вірите? (1, с. 6);

Але я... Діду Якове...(3, с. 54);

Ви... Ви так вважаєте... Якби ж ви знали...(3, с. 73);

Він... Але... Тобто не зовсім він... То було покарання... Не питайте – за що... Я справді його любила... І, мабуть, люблю...(3, с. 75).

Найчастотнішими в прозових творах Лиса є обірвані речення, які розкривають внутрішній світ персонажів, змальовують їхній душевний стан та емоції, служать засобом психологічної характеристики героїв твору.

А ми й не сварилися... Вона ж мені молока приносить... І сала... І хліба...(3, с. 162);

Знаю... Знаю... Порятуєте, а вона вб'є або обкраде. Така ближня, що й до вітру разом не ходили... (3, с. 79);

Хочу, щоб ти був моїм... А я твоєю... (3, с. 47);

Ти не розумієш, Ясику... Я хочу бути твею зара...(3, с. 48);

Він тоді здався. Здався він, бо й сам прагнув цієї молоденької жінки, що вже штири місяці, як належала иншому. Бо його тоже таке молоде тіло тужило за неїним тілом. Бо...(3, с. 98).

Досить часто зустрічаються незакінчені (обірвані) речення як вияв страху. Наприклад:

Мені страшно, Якове Платоновичу... Мені страшно... Якби ви знали... Треба втікати, а нема куди...(3, с. 129);

Знала, ой, знала вона, тоді вже знала, що Тиміш має засилати сватів... Що вона, вона, а не батько, погодиться... Що...(3, с. 147);

– Я... Я тоді не хотів, – раптом сказав він. – Пробачте, пані, вийшло справді по-дурному. Я йшов... А ті, ваші кавалери, чи хто там, нас стріли... (З, с. 182).

Емотивно-питальне забарвлення речення передає емоційно-почуттєвий стан і надає реченню динамізму. Наприклад:

Йому ж лишила чекання. Рік, другий... Тепер п'ятий. Скільки? Спершу чекав повернення, а потім листа. Звістки. Без якої він не міг умерти. В якій мало бути хоч якась коли не прощення, то... То надія? (З, с. 173);

Я... Ти... Приїхав мене забрати? (З, с. 169).

Незакінчені (обірвані) речення Лис також використовує задля відображення раптового переведення думки на інший об'єкт зацікавлення, повернення від загальних роздумів до конкретних планів тощо. Наприклад:

Щось знову кольнуло Якова. Не в бік, не під серцем. А де — не міг би й сказати... Мовби десь усередині, на такій глибині, де вже нема ні серця, ні печінки, чи чого там ще... Тих же бочок...(З, с. 150);

Ще рік-два, хай три... Закохаються, залюбляться, а там...(З, с. 59);

Коли марудиться душа і серце плаче, як сказав один поет... І таки пішла (З, с. 72).

Прагматична функція незакінчених (обірваних) речень полягає в посиленні напруженості мови та відтворенні динаміки живого мовлення. Наприклад:

Ну, ви як мале, діду... Геть би мала дитина...(З, с. 98);

А ти гадав, що тая Зоська тільки тобі... Ну, вибачейте, пане, ни знав, що ти...(З, с. 108);

Хто ми для них? Хлопи, вояки... Тільки всього... (З, с. 142);

Довго розказувати. У нас п'ять хвилин. Скажіть щось інше, Якове Платоновичу. Або.. Ні-ні, мовчіть. Я вас буду довго пам'ятати. Ні, не так... Завжди... Доки житиму... (З, с. 106);

Здогадливий дід. Здогадливий... Я її перевірити хотів... А тепер... Не бійся... Я її не вбиватиму... Верну те життя, що заслужила...(З, с. 127).

Залежно від наміру та завдань спілкування незакінчені (обірвані) речення у мовистилі Володимира Лиса доцільно поділити на дві групи: речення, які мають зовнішні причини незавершення й речення, що мають внутрішні, тобто психологічні причини незавершення.

Утворення обірваних синтаксичних конструкцій із зовнішніми причинами незавершення носить випадковий характер і не залежить від намірів мовця. Наприклад, обірване речення, що відображає перерване співрозмовником мовлення персонажа. Наприклад:

- *А чого б я мав не живим бути?*
- *Бо ж...*
- *Бо що?* (3, с. 9);
- *Бурхли...*
- *Бурхливе,* – підказує Оленка (3, с. 69);
- *Не, я...* – сказав він.
- *Не? Що не?* – здивувався Прокіп (3, с. 121).

Аналіз обірваних синтаксичних конструкцій в прозових творах Лиса дає підстави говорити про те, що в його творчості переважають речення з внутрішніми, психологічними причинами незавершення. Ці конструкції пов'язані із самим адресатом і залежать від його душевного та психологічного стану. Наприклад:

Він чув, як це робиться, старші хлопці на вечорницях багато чим хвалилися, деякі й виходили з хати парами, йшли в садок, на леваду, али зараз...(3, с. 97);

Яків відчуває тепло дівочого тіла, що ближчає й ближчає, дівчина неприховано тулиться до нього, може, боїться впасти, а може...(3, с. 132);

А зорі ... Зорі знали... Ні, їм не треба нічого знати... Ні про неї, ні про її сни...(1, с. 17);

Але ж Улянка йому вже належала...(3, с. 93);

Забрати... Авжеж, це ти точно сказала... Точно, люба дівчинко... Завваж, приїхав сам...(3, с. 162).

Отже, обірвані (незавершені) речення являють собою своєрідний стилістичний прийом й ефективний засіб образного відображення дійсності, який використовується автором задля надання своїм творам ще більшої експресивності й емоційності. Прагматична функція обірваних речень полягає у передачі внутрішнього стану героїв, посилені напруженості мови й відтворені динаміки живого мовлення. Комунікативно-прагматичний аналіз обірваних речень в творчості Володимира Лиса дозволяє виявити внутрішні мотиви обірваності думки, їхні можливості як засобу вираження експресії в загальній вербальній репрезентації мовної картини світу письменника.

Висновки до другого розділу

Твори Володимира Лиса репрезентують різні види структурно-семантичного членування як простого, так і складного речення. Відповідно до вже наявних класифікацій структурно-семантичного членування, у прозових творах Лиса ми виділили наступні: а) парцеляція на рівні простого речення; б) парцеляція на рівні складного речення; в) експресивні можливості обірваних (неповних) речень.

З-поміж парцельованих простих речень ми виділили ті, що містять парцельований підмет (їх найменше), парцельований присудок (становлять більшу частину), парцельовані другорядні члени речення – додатки, обставини, а також означення, які майже не зустрічаються. Окрім цього, ми виокремили парцеляцію зі стилістичним прийомом повтору.

Парцеляція на рівні складного речення включає парцелювання як складносурядних, так і складнопідрядних речень, однак парцелювання складнопідрядних речень у творах Володимира Лиса є частотнішим за парцелювання складносурядних речень, що, скоріше за все, зумовлене відсутністю формальної залежності між компонентами складносурядних речень. Найчастіше парцеляції зазнають складносурядні речення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями, що виражаються за

допомогою сполучників *але, та*. Серед складнопідрядних речень найчастіше парцелюються конструкції, які за своїм змістом і структурою відповідають підрядній цільовій, означальній, причиновій і порівняльній і приєднуються за допомогою сполучників *бо, щоб, що та ніби*. Значно рідше засобом зв'язку слугують частки та вставні слова.

Ще одним експресивним засобом, що використовує Володимир Лис у своїх прозових творах, є обірвані (незакінчені) речення. У ході дослідження ми виявили обірвані речення на позначення характеристики суб'єкта мовлення, сумніву, психологічної характеристики, страху, динамізму. Залежно від наміру й завдань спілкування незакінчені (обірвані) речення ми поділили на ті, що мають зовнішні причини незавершення та ті, які мають внутрішні, тобто психологічні причини не завершення (становлять більшу частину).

Уживання цих синтаксичних конструкцій в прозових художніх текстах пояснюється багатогранністю експресивно-стилістичних функцій, які вони виконують, і бажанням автора підсилити експресивну й емоційну наголошеність.

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ЕКСПРЕСИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

3.1. Суб'єктивно-модальні компоненти

Мовознавці вважають, що синтаксична організація художнього тексту залежить від філософських настанов письменника, що обирає певні синтаксичні конструкції, за допомогою яких намагається викликати емоції в реципієнта. Мета експресивних побудов виявляється не лише у передачі читачу (слухачу) тієї чи тієї інформації, а й у приверненні уваги до неї й максимальному акцентуванні на певних важливих моментах, адже обов'язковим компонентом будь-якого висловлення є експресивний фактор.

Прозові твори Володимира Лиса репрезентують різноманітну семантико-синтаксичну структуру як простих, так і складних речень, на рівні яких прослідковуються різноманітні засоби експресивного синтаксису.

Прості речення можуть ускладнюватися вставними й вставленими словами, словосполученнями та реченнями, які не пов'язані граматично з іншими членами речення, однак надають різних смислових відтінків як окремим членам, так і всьому реченню, виражають уточнення або додаткові повідомлення.

Відсутність граматичного зв'язку з іншими членами речення або з реченням у цілому зумовлює віднесення вставних і вставлених конструкцій до «слів, що стоять поза граматичним зв'язком [61, с. 29].

Досліджувані слова, словосполучення і речення за смисловою функцією слова поділяються на вставні та вставлені.

Окрім того, що вставні конструкції пов'язані здебільшого з загальним змістом усього речення та надають йому особливого відтінку, виключення цих конструкцій синтаксичну структуру принципово не порушує, однак досить часто впливає на загальний зміст речення.

Вставні слова та сполучення слів у творах Володимира Лиса зазначенням можна розділити на чотири тематичні групи.

Перша група – це ті, що виражають невпевненість. Серед них: **може, мабуть, здавалося, певно, очевидно**. Наприклад:

*Вона, **може**, на лиці їй не вдатна, але тобі все одно не пара* (3, с. 93);

*А **може**, якась дурна баба на пошті викинула в кошик* (3, с. 72);

***Здавалося**, от-от гинеться* (3, с. 117);

*Тільки старе, геть вибруднене платтячко, а під ним, **вочевидь**, давно не міняні майтечки, трусики, як типерка кажуть* (3, с. 109);

*Побачив лице Улянчине їй очі, які... які сміялися, і дивилися, дивились на нього так, що, **здавалося**, от-от поглинуть* (3, с. 99);

*По землі повзали мурахи, великі, з крилами – **певно**, як не сьогодні, то завтра буде дощ. А **може**, їй щось більше: такі мурахи – точна прикмета* (3, с. 73);

*«Дивний світ, бач, який широкий, до дому, щитай, двісті верстов буде типерка, а **може**, їй цілих триста, а зав'язався міні світ на одній бабі», – думає Яків* (3, с. 62);

*А той хлопак, **мабуть**, помітив його, Яковів, злий вигляд їй одразу злиняв* (3, с. 81);

*То була душа, а **може**, їй камінь, що спав з тієї душі* (3, с. 116);

*То, **кажіця**, батюшка таке про Богородицю казав* (2, с. 9);

*У кожного свій світ. Та, **може**, варто спробувати провести свою «душевну бесіду»... (2, с. 19);*

*Чесом у житті так припече, що, **здається**, на край світу втекла б* (2, с. 21).

Друга група вставних і сполучень трохи менша за кількістю. Вставні слова, що входять до складу цієї групи: **правда, звичайно, видно, напевно, певне, звісно** виражають впевненість. Наприклад:

***Звісно**, вони його побачили, побачили наведену на молодих цівку рушниці* (3, с. 92);

Вона, **правда**, Веслава першого обслужила, тоді Тадека, али й мені дісталося по вищому класові, як барону...(3, с. 162);

На це запитання, **по суті**, неможливо відповісти, сказав капітан Радзивілл (3, с. 151);

«Я знаю, що Ти не простиш, – подумав Яків. – Як, **певне**, не простиш і те моє колишнє смертовбивство (3, с. 114);

Отож, як запам'яталося від бабусі й відтворилося з розповідей інших земляків (2, с. 28);

Той принц, **звичайно ж**, був особливим й наділеним масою чеснот (3, с. 117);

Бабуся подивилася на неї і щось, **певно**, вловила (2, с. 26);

«Що там у неї, – подумала Олеся, – в моєї бабусі-агусі, сміх та й годі, **певно**, авантюристка якась — ні, на циганку не схожа» (2, с. 31).

Третя група за кількістю включає вставні слова та сполучення слів, які мають значення «джерело думки». Серед них: **кажуть, скажи, мовляв**:

Казали, то знаменита на окрузі трійця музикантів, виписана Вергунами з міста (3, с. 71);

Нидарма ж на тих, хто жебрає, в лахмітті ходить, **кажуть**, що то Божі люди (2, с. 18);

Між хутором і селом уже на повну йшли меліоративні роботи, та сам хутір, хоч і втратив чимало дерев і геть, **як то кажуть**, просвічувався, ще героїчно тримався (1, с. 31);

Тамечки стіко то зірок, очей Божих. **Кажуть**, то янголи на нас дивляця (1, с. 11);

Щоби прохання подав: так, **мовляв**, і так, просимо милосерднішим бути, бо геть з лісу підемо, царюй сам над собою (1, с. 21);

Виявляється, троє їх пішли, а цей остався у присінках, щоб, **мовляв**, послухати, про що ті «совіти» говоритимуть (1, с. 32).

Четверта група – це вставні слова, що передають звернення до співбесідника та вживаються задля привернення уваги до читача (слухача): *бувало, було, думаєш, чуєш*. Наприклад:

*Стоїть і проситья до хати Трохим, як не раз уже бувало. **Бувало**, й не витримував, виходив за поріг* (З, с. 51);

*Яків аж, **було**, сахнувся од вікна* (З, с. 34).

Прозові твори Володимира Лиса настільки насичені вставними конструкціями, що їх трапляється по кілька на одне речення:

*Чекали приїзду, **точніше**, приходу молодого, бо ж з одного села, **звісно**, разом з весільним супроводом, а після короткого спільного застілля, **як годилося**, мали рушати на вінчання* (З, с. 61);

*Хіба тобі не все одно? – такою була відповідь. – **Може**, й до лісу, **може**, ще далі* (З, с. 81);

*Його життя, його душа кудись відлетіла. Вчора, **а може**, минулої чорної ночі, **а може**, й ще раніше* (З, с. 111);

*Пелагея мала своє вражаюче відчуття й того ж хутора як частини чогось невимірно більшого, **може**, світу, **а може**, й цілого космосу і світу в цілому, а чи не найголовніше – людини в ньому. **Зрештою, можна сказати**, що вона мала свій власний космос* (З, с. 118).

У розглянутих нами прозових творах Володимира Лиса вжито майже всі групи вставних конструкцій, виділені в сучасній українській літературній мові. Однак кількість вставних слів, що вживаються на позначення певних відтінків, різна. Найчастотнішими є ті, що виражають впевненість і невпевненість.

Оскільки стиль письменника є «етико-естетичною концепцією художнього світу, детермінованою типом світосприйняття художника, його естетичною свідомістю, що закономірно реалізується в змістовій формі конкретного твору...» [42, с. 174], то вживання вставних конструкцій є засобом відображення особливостей світосприймання Володимира Лиса.

На відміну від вставних конструкцій, які виражають переважно суб'єктивне ставлення мовця до висловленого, є ще вставлені конструкції, що

виражають зауваження, додаткові повідомлення, зауваження або пояснюють певний член речення чи речення в цілому.

У прозових творах Володимира Лиса вставлені конструкції виділяються на письмі тире й дужками. Вставлених конструкцій, виділених комами, у творах Володимира Лиса помічено не було. Найчастотнішим є такий спосіб виділення як дужки.

В основу класифікації вставлених конструкцій покладено функції, які вони виконують у реченні. За К. Шульжуком виділяємо уточнювальні, пояснювальні та доповнювальні вставлені одиниці [70, с. 271].

Уточнювальні конструкції конкретизують зміст речення. Наприклад:

Рушниця-п'ятизарядка лежала в дильові, всередині видовбаної пустоші (от чого не могли її знайти поліціянти), холодна й начеб усміхнена (3, с. 84);

Ну він і одповів чесно, що не палить (тоді ще справді не палив) (3, с. 91);

Я (мені йшов тоді сімнадцятий рік, якщо не помиляюся) аж здригнувся. І цей погляд лишився в пам'яті назавше (2, с. 30);

Али побачив крамар Гершко і вперше (вперше!) сам закликав до корчми, як за старою звичкою, ще з царевих часів, називали ту хатину, в якій мона було випити й закусити (3, с. 151);

В легенді ж про старого, сивого й шмаркатоного діда розповідається, що він, зустрічаючи когось на дорозі (найчастіше найбіднішого), сміявся й обсипав монетами з латаної-перелатаної торбини (2, с. 19);

– Весілля має бути після Покрови, – каже Улянка, коли вони, обоє знеможені, геть засоромлені, щоки калиною пашать, як і все тіло, лежать на молодій траві, на якій ряднина постелена (передбачлива Улянка принесла) (3, с. 71);

Прибрала в хаті, по-своєму порозставляла горщики, із книжок, котрі валялися в коморі (ще з тих пір, як його доньки та син ходили до школи) вирізала картинки, на яких були діти коло ріки, жінки в полі й задумана дівчина ци, може, молода жінка, й повішала на стіни, приліпивши клеєм, який найшла в

тій же коморі. Щоденно ішла на лужок, приносила звідти квіти (**к'яти, як казали в їхньому селі ще на польський манір**) і ставила в банку (3, с. 79).

Пояснювальні конструкції пояснюють причину того, що відбувається в основному реченні. Наприклад:

*А вертаючись із того незвичного побачення (**мусив за ворота провести**), не міг збагнути, радий він чи ні й що означає ця придибенція (3, с. 81);*

*А те підійшло (**він уже знав, що звати її Альона, Оленка, значить**) до плеча кістлявим своїм патичком доторкнулося, кістником чогось пошкребло (3, с. 112);*

*Вже вони з Крапоном (**назвала вуличне прізвисько старого Вергуна**), Ігорем, про теє говорили, чула, а як мій Федот на чім затнеться, то хоч кілка на голові теши, то його не перепреши і возом не об'їдеши, віддасть і все (3, с. 51);*

*Та біля дому, де їх мали чекати дві кобіти, ждали два здоровенних гевали. Випірнули з темряви й ударили спершу чимось важким по голові (**Яків ще якось встояв**), потім нижче спини, десь по нирках (**побочках, казали у їхньому селі, переінакшуючи російське «почки»**), і він упав. Почув лайку (**звісно, польськи**), перш ніж загусло в голові (3, с. 91);*

Доповнювальні вставлені речення мають приєднувальний характер і виражають об'єктивну модальність. Наприклад:

*Яків повертає голову, відривається од стола, на якому кришив махорку (**дивно, як збереглася до весни**), і відказує (3, с. 71);*

*Вона спробує для нього дістати прощення. Якщо він її любить (**досі любить, чомусь сказала вона**), то хай її послухається (3, с. 118);*

*Яків не знав, що робити: **кликати міліцію, бігти (де там бігти, дибати)** по фершалку? (3, с. 90);*

*Якщо так, то методика цієї простої психотерапії (**чи як її назвати?**) ховається передусім у щирому бажанні допомогти саме цій людині (2, с. 23);*

*Того зимового дня Яків пішов перевірити поставлені напередодні силки – на Ружкові, Розметеній, Перетурлиці, місцях (**і ліс пана Зубрицького**,*

і змінний, і Вергунів – усе приплелося), де поставив перед тим силки, сплетені з витягнутих із кінської гриви волосіні (З, с. 163);

Но однако жизнь в целом может быть, и если от моей сестры, которой посылаю пламенный привет, телеграммы не было, значит ты живой, дорогой папая, и, возможно, в этом есть смысл, что я не приезжаю, поскольку какой-то хренов философ говорил, что ожидание продлевает эту самую е... (тут Нінка ковтнула слину, і Яків зрозумів, що синок утнув якесь не те слово) жизнь, то, ожидая меня, ты и дожил, ха-ха, вроде до, если только не ошибаюсь, 99 годов (З, с. 182).

Які б не були за своєю структурою вставлені елементи (односкладні, двоскладні, містять порівняльні звороти чи пряму мову, мають форму складнопідрядного чи складносурядного речення), всі вони співвідносяться з іншими його частинами й об'єднані з ними на функціональній основі.

Отже, для стилю Володимира Лиса характерні такі види ускладнення речень як вставні та вставлені конструкції. Вставні конструкції надають реченням певний смисловий відтінок. У творах Лиса було виявлено три групи вставних конструкцій за відтінками. Перша та друга групи найбільші. Це ті вставні конструкції, що виражають невпевненість – може, мабуть, здавалося, либонь, очевидно та впевненість – звичайно, видно, певне, правда, щоправда, напевне. Третя група за значенням означає «джерело думки» – кажуть, скажи, як то кажуть, каже, можна сказати, мовляв та четверта група вставних конструкцій, що передає звернення до співбесідника й вживається задля привернення уваги до читача – бувало, було, думаєш, чуєш.

У прозових творах Володимира Лиса вставлені конструкції містять додаткове повідомлення, зауваження, пояснюють член речення чи речення в цілому. Виділяються вставлені конструкції тільки тире чи дужками, знаходяться традиційно – в середині чи в кінці речення.

За функціями, що їх виконують вставлені конструкції в розглянутих творах Лиса, поділяємо такі конструкції на уточнювальні, пояснювальні та доповнювальні.

Прозові твори Володимира Лиса насичені вставленими конструкціями. Їх може бути кілька в одному реченні, часто вставлені поєднуються зі вставними конструкціями.

3.2. Еквіваленти речення

Одним із найефективніших стилістичних прийомів у контексті художнього твору є **еквіваленти речення**, які є відображенням усно-розмовних тенденцій і містять великий експресивний потенціал. П. Дудик виділив та описав такі одиниці, як слова-речення, звертання речення, незакінчені речення та зауважив, що ці одиниці функціонують як «рівноправні виражальні засоби мови, які сприймаються на синтаксичному рівні речення як його своєрідні замітники» [24, с. 189].

А. Загнітко на позначення еквівалентів речення використовує термін «квазі-речення» та відносить до них вигуківі речення, речення-звертання (вокативи), речення-репліки та близькі до них формулоподібні речення метакомунікативної настанови [37, с. 80].

У контексті художнього твору слова-речення найчастіше функціонують у діалогах, стилізованих під усно-розмовне мовлення, й можуть виражати **емоційну оцінку, запитання, ствердження, спонукання, заперечення** тощо. Попри різноманітні підходи до визначення терміну «еквіваленти речення», мовознавці дійшли висновку, що ці одиниці є заміниками речення, оскільки вони становлять його незакінчену частину, характеризуються підтекстом, способи реалізації якого можуть бути різними та диференціюються на члени речення.

Наприклад, **стверджувальні чи заперечні слова-речення**, які передають емоційну реакцію мовця на слова співрозмовника, в художньому тексті набувають експресивності:

- *Атож*, – сказала бабуся. – Я була колись теж така категорична. Але... прости, що я тоді, що я прогнала... що сказала таке... (1, с. 10);

- *Якби я попередила, то навряд чи й приїхала б, – загадково сказала бабуся.*
- *Авжеж, мамо...*
- *А поїзд прибуває о пів на сьому.*
- *Так, мамо....(1, с.23);*
- *Ви прийшли на роботу?*
- *Ні, – майже кричить Олеся (1, с. 209);*
- *Атож, почитала – нащо дідові письмо.*
- *Атож, Гуна, – заливав Федько. – Крука сотня (3, с. 108);*
- *Ти так вважаєш? – Трохи набурмосився.*
- *Авжеж. Моя дитина. – І пригорнулася до нього (3, с. 89).*

Слова **добре, правда, точно, справді, геніально** можуть виступати в ролі стверджувальних слів-речень, які зберігають за собою здатність експресивно виражати різні відтінки стверджувальної модальності, наприклад згоди зі співрозмовником:

- *Але... Давай не будемо навантажувати дівчинку цими спогадами...– **Добре** (1, с. 21);*
- *Роздягніться, сказала до старшої жінки Олеся, в якій стала наростати роздратованість проти їх обох.*
- ***Справді**, роздягнися (1, с. 8);*
- ***Справді**, що розказувати, подумалось йому. Що розказувати..(3, с. 79);*
- ***Добре**, – сказав Петро. – Добре, ми не будемо бити цюю суку, цього пса, але хай дасть слово, що він до тебе більше не поткнеться (3, с. 132);*
- ***Звісно**, до князя він не сміє підступитися, тому зганяє злість на Якову (3, с. 79);*
- *Навіщо?*
- ***Точно** – нащо? (3, с. 72);*
- *Нє, чого ж... У всіх є матері.*
- ***Точно...** (3, с. 76).*

Задля посилення експресивного значення може автор використовувати **прийом редуплікації**, який полягає в посиленому впливі на читача та виконує функцію виділення чи підкреслення емоції:

- *Доброго дня, Віталіє Миколаївно... Вам погано?* (3, с. 68);
- **Ні-ні**, то я так... Голова щось закрутилася... На мить... Уже пройшло (1, с. 26);
- **Не, не**, – чи то подумав, чи прошептав, і його пальці вчепилися в материну спідницю (3, с. 79);
- *Чекайте, будь ласка.*
- **Ні, ні**, я йтиму (2, с. 39);
- **Ну-ну...** – Не міг не «пойорничати» (2, с. 47);
- **Не-а...** Він не стрибає. Він бігає (1, с. 43).

Останній приклад є зразком просторічного варіанту заперечення, що виступає як засіб індивідуалізації мовлення літературного персонажа.

Комунікативними одиницями художнього діалогу є й **питальні-слова речення**, які передають різні емоційно-експресивні відтінки: від уточнення до допоміжного засобу для подальшого розгортання діалогу. Наприклад:

- *То не Ліда, – сказала Олеся, – то бабуся.*
- **Що?** Яка бабуся? (1, с. 6);
- **Яка?** – Олеся змахнула рукою, наче крилом, й раптом із замку, не там на горі, а тут, внизу, їй відкривається місто, над яким злітає (1, с. 28);
- *Я тільки хочу її побачити.*
- **Навіщо?**
- *Побачити* (2, с. 53);

Функцію спонукання до дії в художньому тексті виконують **спонукальні слова-речення**. Наприклад:

- *Мама дзвонила. Каже, що ти на її дзвінки не відповіла.*
- **Ну?** – тільки й сказала Олеся (1, с. 236);
- **Ну?** – Яків одірвався від шитва – камізельку чи як там по-теперішньому називається те, що під маринарку піддягають, латав (3, с. 109);

– *Остав нас, дед, на пару мінут. Ми давно не віделісь, поговоріть надо. Ну?* (3, с. 91).

Різні емоційні стани літературних персонажів (радість, злість, занепокоєння) та реакція мовця на певну ситуацію передається за допомогою **емоційно-оцінних слів-речень**. Наприклад:

- *Ах, так!* – сказала вона (1, с. 246);
- *Ет, старий, про що думаєш? Про що думаєш, старий* (3, с. 4);
- *Йо-йо, хіба на руку спертися?* (3, с. 51);
- *Ой, не кажіть, кумо...* (3, с. 49);
- *Бач, не рівня ме їм, хоч і покумалися, не одказали, хоть нібито й сусідимося, як і належить. За того витрішкуватого Вергуна він, бач, надумав Улянку віддати!* (3, с. 79);
- *Йолі-палі,* – сплеснула руками-цурпалками Оленка. – *Да ти, дед, настоящий ветеран войны двенадцатого года* (3, с. 151);
- *Яків мало не вкляк. Ото так!* (3, с. 121);
- *І він таки поцілував. Кінчики пальців. Улан, хо-хо!* (3, с. 96);
- *Ой,* – раптом скинулася жінка. – *Ой...* (2, с. 52).

Експресивні значення вигуків у репліках художнього тексту обумовлюються контекстом. До еквівалентів речення відносимо **сполуки з компонентами Бог** у різних інтерпретаціях. Наприклад:

- *Ой, божечку, тож ходімо, ходімо,* – заметушилася Даздраперма (1, с. 31);
- *Боже, як ти здорово пахнеш, мала. Півжиття прожив, щоб почути...* (1, с. 53);
- *Боженьку милий – поросетко! Як теє собі придставлю – зимно робиться. Передусіма людьми. Поросетко! Ото тре було вчитися, щоб поросетком ставати?* (1, с. 70);
- *Який старий, Боже мій!*» (3, с. 31);
- *Господи, що ж то таке, ще справді беркицьнеться чого доброго...* (3, с. 79);

- **Боже**, як ніжно, незнаним запахом – як там, по-панському, дух чи духи – пахне ця дівчина! (3, с. 49);
- Два блискучих ставочки. Дівчина – **Боже!** – торкається пальчиками в рукавичці його руки, що тримає повіддя, – грім і блискавка! (3, с. 54);
- **Господи**, ну чого ви такий спокійний, – Оленка сплітає руки, хрускають пальці (3, с. 71);
- **Господи**, прости мене, – сказав Яків. – Прости мене, **Господи**. Я погубив одну неправедну Душу, али й порятував одну (3, с. 93);
- Хрищусь і до **Бога** звиртаюся: прости, **Боже**, цієї грішні думки (2, с. 47).

Засобами експресивного синтаксису в художньому тексті виступають також **слова-речення з функцією мовного етикету**, до яких можна віднести загальноприйнятні форми вибачення, привітання, прощання тощо. Наприклад:

- У чому моя вина? – прошептала Віталія й підвелася з колін. – **Пробач, мам** (1, с. 134);
- **Доброго дня, шановні**, – привітався. – **Доброго дня, Віталіє** Миколаївно... (1, с. 160);
- Мені добре, – сказала Віталія. – Я щойно віддала заміж доньку.
- **Вітаю**, – сказав чоловік. – А чого ж плачете? Чи така звичка? (1, с. 159);
- **Доброго дня**. Ви живі, діду Якове? (3, с. 74);
- **Доброго здоровля**. Чом би мені не жити? (3, с. 38);
- **Пробачте тоді**, дідусю, – сказала Оленка. – Та до пані Ольги я таки піду (3, с. 59).

До експресивних засобів також належать **вокативні речення**, які зазвичай модально й емоційно забарвленні й мають своєрідну інтонацію. У ролі таких речень-завертань можуть виступати власні особові назви або апелятиви.

Наприклад:

- **Мамо!** – скрикнула вона (1, с. 7);
- **Не підходьте, бо стрибну**. У воду.
- **Олесю!** (1, с. 39).

Отже, до основних функцій всіх розглянутих речень-еквівалентів можна віднести увиразнення думки, акцент на важливих елементах тексту, створення певного тону мовлення та передача емоцій читачеві. Досліджений матеріал демонструє, що засоби експресивного синтаксису є універсальними складовими конструювання будь-якого художнього тексту.

3.3. Еліптичні речення

Нашу увагу ми зосередимо на функціонально-стилістичних можливостях еліптичних конструкцій у прозових творах Володимира Лиса, на особливостях творення експресивного ефекту за допомогою таких структур.

За характером неназваного компонента еліптичні речення поділяємо на дві основні групи: 1) дієслівні еліптичні речення; 2) іменні еліптичні речення. Перші переважають за кількістю та поділяються ще на кілька семантичних груп:

- 1) еліптичні речення односкладної й двоскладної будови з еліпсованим дієсловом руху, пересування в просторі;
- 2) речення з незаповненою позицією буттєвого дієслова;
- 3) речення спонукальної модальності з незаповненою позицією дієслова руху;
- 4) речення з незаповненою позицією дієслова мовлення;
- 5) речення з незаповненою позицією дієслова сприймання;
- 6) питальні речення з незаповненою позицією дієслова [6, с. 73].

Для еліптичних речень поданих типів є нормальним відсутність вербалізованих показників дії (стану). «Незаповнену синтаксичну позицію таких показників компенсують засоби внутрішнього контексту» [6, с. 73]. Домислювання відсутнього компонента повністю умовне та проводиться задля деталізації семантики речень, тому «така механічна маніпуляція легко може виявитися неприйнятною з позиції стилістики» [65, с. 77].

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчив, що використання еліптичних речень (пропуск головних і другорядних членів) у художніх текстах пояснюється намаганням автора підвищити ступінь емоційності, художньої виразності й динамічності.

До найпоширеніших типів еліптичних речень у прозових творах письменника належать структури, в яких присудок формально не виражений і має значення *руху, пересування в просторі, мовлення, сприймання, буттєву семантику*. В таких речення вербалізованими є підмет, додаток, обставини або означення. [6, с. 73]:

До далеких незвіданих країв (4, с. 21);

Я пішов сам по стежці. На її очах (4, с. 20);

Дуже мені хотілося побачити море, розбурхане, свавільне, живе. А найбільше – вітрило (4, с. 20);

Тепер я не належав ні собі, ні їй. Нікому (4, с. 22);

У мазках можна було вгадати хмари. У ламаній лінії – блискавку, у кількох штрихах – жіноче обличчя (4, с. 47);

А я все йду і йду. Назустріч кому і чому? (4, с. 53);

Колись я хотіла вирости і стати гарним кухарем. Потім вчителькою. Потім стюардесою. І ніколи – художницею (4, с. 56);

Перебиранці кудись зникають. З очей і начеб з пам'яті (5, с. 13);

Як котики вербові розпустяться, на котики більше не дивись і очима гладь. А то й руками (5, с. 19);

А за вікном – тиша (5, с. 27);

Ніде ні душі (5, с. 27).

Семантика еліпсованого дієслівного компонента найчастіше з'ясовується за допомогою обставинних характеристик неназваної дії. Ці обставини найчастіше виражаються прислівником чи іменником із прийменником. До складу еліптичного речення можна ввести дієслова з таким самим значенням, однак жоден із цих варіантів не виражатиме такої експресії та не буде семантично тотожним еліптичній конструкції.

Конструкції з еліпсованими іменними компонентами також функціонують у прозі Володимира Лиса, але набагато рідше та мають менш різноманітну семантику. Еліпсації може зазнавати підмет двоскладного речення та додаток в односкладному чи двоскладному реченні. У таких реченнях легко вгадати неназваний член речення завдяки змісту й граматичній будові.

Узгоджені з формально не вираженим членом речення означення вказують на семантику еліптичних речень. Такого типу слова в еліптичних структурах найчастіше в свідомості мовця повністю пов'язані з іншим словом і функціонують здебільшого як означення, котре може належати лише до одного компонента лексичної системи. Наприклад:

То була жінка, я добре встиг розгледіти. Така розхристана і така простоволоса (4, с. 11). У реченні *Така розхристана і така простоволоса* за допомогою двох означень, які стосуються лише слова *жінка*, можна відтворити неназваний компонент. Форма означень, які узгоджуються із пропущеним словом у роді, числі і відмінку, вказує на його граматичні характеристики. Отже, у поданому реченні зв'язок із еліпсованим компонентом існує й на лексичному, й на граматичному рівнях, тому мовець не потребує відновлення пропущеного слова, адже всі компоненти речення виразно експлікують його значення завдяки своїй лексичній та граматичній семантиці.

Десять тисяч доларів, точніше вже дев'ять тисяч дев'ятсот, не така вже й фантастична сума. Але, для мене, звісно, чимала (4, с. 30);

Про квіти, рослини, про небо і сонце, про тварин і людей (5, с. 29).

До окремої групи еліптичних речень належать конструкції питальної модальності з незаповненою позицією предиката різної семантики. Важливою тут є й непоширеність еліпсації предиката питальних речень. Однак, як зауважував Н. Дзюбак, це явище більш властиве питально-з'ясувальним конструкціям, де питальне слово експлікується та виражається займенником чи займенниковим прислівником. [22, с. 5]. Такі конструкції вживаються переважно в діалогічному мовленні:

– *То ти із села?* (4, с. 10);

- *Я знову побачила ту жінку. – То й що?* (4, с. 11);
- *Даруйте, про що ви?* (4, с. 13).

Такі структури становлять сполучення додатка, вираженого займенником **що** в знахідному відмінку, з іншим займенником або іменником в орудному відмінку. Зі стилістичного боку в аналізованих художніх творах Володимира Лиса важливими є питання, які виступають засобом концентрації уваги читача на важливих моментах, увиразнення ідеї та слугують матеріалом для побудови твору:

- *Що це, по-вашому?* (4, с. 15);
- *Як це?* (4, с. 21);
- *Що з тобою, Соломко?* (5, с. 13).

Загалом, саме комунікативні причини зумовлюють функціонування еліптичних речень в художній прозі Володимира Лиса. За допомогою цих структур автор досягає не лише лаконізму викладу, економності, а й формування цілісного уявлення картини світу в читача (слухача) завдяки експресії.

3.4. Звертання

До синтаксичних експресивних засобів, що активно використовує Володимир Лис в художньому мовленні, належать звертання, які виступають актуальним компонентом комунікативної ситуації й за одне використання можуть реалізувати кілька функцій.

За стилістично-функціональною ознакою найчастіше виділяють власне звертання й риторичні звертання. Власне звертання спонукають слухача (читача) до відповіді чи певної дії й в художніх творах використовуються здебільшого задля стилізації в репліках героїв усного мовлення. Наприклад:

- *Тимоше!* – хрипкий звук, що вирвався з горла, впав у сніг (3, с. 73);
- *Едик! Не смій,* – сказала чи швидше скрикнула (3, с. 92);
- *Заждїть, чоловіче, звиняйте, не знаю, як вас звати,* – сказав Яків. *Раз ви од мене забираєте...* (3, с. 118);

- *Яшку! Ясю! Спинися!* (3, с. 93);
- *Хто там, Елінко?* (3, с. 93);
- *Ни хочу того, Тимоше, – одказав Яків. – Сам знаєш* (3, с. 102).

На звертання найчастіше натрапляємо в спонукальних і питальних реченнях, що спонукають співрозмовника до дії чи відповіді, тобто мають комунікативну спрямованість. Наприклад:

- *Ну ти дайош, дєд! Прям ковбой какой-то!* (3, с. 121);
- *Глупая баба, тато Яшка!* (3, с. 81);
- *Яшо, чого тобі треба?* (3, с. 71);
- *Уході, дєд... Уході, забі... забірай свою... свой вонючий мак...* (3, с. 99);
- *Тико, мамо, тико... У нас любов, мамо* (3, с. 109).

Досить часто фіксуємо вживання звертань-патронімів, тобто звертань на ім'я по-батькові, які використовуються задля передачі шанобливого ставлення до адресата старшого віку та вносять певну офіційність у спілкування. Наприклад:

- *Мовчіть, Якове Платоновичу... Дідусю мій рідний, мовчіть...* (3, с. 93);
- *Віталіє Миколаївно, вибачте, ви...* (3, с. 71);
- *Я, знаєте, Якове Платоновичу, любила колись, коли мене мамка підстригала* (3, с. 104).

До близьких друзів і родичів використовується зменшувальна форма імені. Такі звертання, крім номінативної, виконують ще й оцінно-характеризуючу функцію. Наприклад:

- *Ладушкі, дєдуля, чорт с тобой... Похожу і так* (3, с. 81);
- *Не гнівайтесь, кумасю, бо і я такого не казала, і ви те такого од мене ни чули, – одказала Ярина солодким голосом* (3, с. 99);
- *Правильно, дідусю мій Якове...* (3, с. 37);
- *Мовчіть, дідусю Якове. Дідуню мій хороший* (3, с. 114);
- *Не опирайся, Яську, – шепче далі вона* (3, с. 113);
- *Ну, здрастуй, моя дівчинко* (3, с. 161);
- *Зоська! Зося! Зосечка!* (3, с. 148);

- *Мамусю кохана, що той дурень муві?* (3, с. 92);
- *Куди ви, дітоньки?* (3, с. 84).

Звертання надає реченню експресивного забарвлення, при цьому категоріально не змінюючи його синтаксичної будови. Звертання повністю або частково змінює мовленнєву орієнтацію й реченнєву тональність вислову. Так, крім апелятивної функції, звертання можуть виконувати ще функцію кваліфікації адресата. Наприклад:

- *Бач, стільки на світі прожив, **старий шкарбун**, а ни знаєш* (3, с. 94);
- *Як ти смієш, **хаме!*** (3, с. 83).

Звертання може виконувати ще й якісно-оцінну роль, переважно це негативна характеристика або підкреслена фамільярність. Наприклад:

- *Признайся, **суче поріддя**, ти спеціально хотіла взяти прізвище ворога народу?* (1, с. 51);
- *Я тобі, **падлюко**, слова не давав, – сказав з такою люттю, що у Якова зновика мороз по шкірі побіг* (3, с. 95);
- ***Сволочі**, я піть хочу!* (3, с. 171);
- ***Убивець! Ти підлий убивець! Щоб ти здох, проклятий!*** (3, с. 126)

Особливим експресивним різновидом звертань є вокативні речення, які можуть виражати заклик, прохання чи вимогу відповісти, відгукнутися тощо. Наприклад:

- ***Дєдьку Якове!*** (3, с. 73);
- ***Тату!** Вам ще не мона* (3, с. 81);
- ***Мамо!** – донька і докірливо, й радо* (3, с. 92).

Експресивними центрами висловлювань у контексті прозових творів Лиса є риторичні звертання, які мають метафоричний зміст і відтворюють ставлення оповідача до суб'єкта чи об'єкта звернення:

- *«**Боже мій, відпусти мене од того спомину**», – просить тепер Яків* (3, с. 173);
- ***Оч-чень, дєда мой ненаглядний... Спасітель мой бесценний...*** (3, с. 142);

– *Мої прекрасні ніжки, мої чудові ручки, мій чудовий животики*, – вона промовляла ці відлуння маминих слів (3, с. 89).

Поширені риторичні звертання разом з іншими мовними засобами інтимізують текст і сприяють його метафоризації.

Як бачимо, звертання відображають емоційно-вольову сферу мовця та поєднують у собі дві функції: апелятивну й експресивну, де апелятивна виявляється в офіційному спілкуванні. Дослідивши функції звертань у прозових творах Володимира Лиса, можна говорити про їхню комунікативну поліфункціональність. До основних функцій звертань можна додати номінативну, оцінно-характеризувальну й меншою мірою етикетну. Функції звертання та форми його вираження здебільшого залежать від стосунків між мовцями, їхнього соціального статусу й від ситуації спілкування.

Висновки до третього розділу

До структурно-семантичних типів експресивних синтаксичних одиниць, що зустрічаються в прозових творах Володимира Лиса, належать суб'єктивно-модальні компоненти (вставні та вставлені одиниці), еквіваленти речення, еліптичні речення й звертання.

Суб'єктивні компоненти за значенням й експресивною функцією у творі ми поділили на декілька груп: а) вставні компоненти, що виражають невпевненість; б) вставні компоненти, що виражають впевненість; в) вставні компоненти, що мають значення «джерело думки»; г) вставні компоненти, що передають звернення до співбесідника і вживаються задля привернення уваги до читача (слухача). Найбільше зафіксували тих, що виражають впевненість і невпевненість.

Модальні компоненти ми поділили на три групи за класифікацією К. Шульжука, в основі якої лежать функції: уточнювальні вставлені конструкції, пояснювальні й доповнювальні конструкції. Також трапляються

речення, в яких може бути кілька модальних компонентів, або речення, в яких наявні й суб'єктивні, й модальні компоненти.

У прозових творах Володимира Лиса вставні компоненти використовуються переважно задля вираження суб'єктивного ставлення мовця до висловленого, а вставлені конструкції виражають зауваження, додаткові повідомлення або пояснюють певний член речення чи речення в цілому.

Наступним типом експресивних синтаксичних одиниць є еквіваленти речення, серед яких ми виділили стверджувальні та заперечні слова-речення, питальні слова-речення, спонукальні слова-речення, емоційно-оцінні слова-речення, сполуки з компонентами Бог, слова-речення з функцією мовного етикету. До основних функцій наявних у творах речень-еквівалентів можна віднести увиразнення думки, акцент на важливих елементах тексту, створення певного тону мовлення й передача емоцій читачеві.

Дослідивши функціонально-стилістичні можливості еліптичних конструкцій ми виділили дві основні групи еліптичних речень за характером неназваного компонента: 1) дієслівні еліптичні речення; 2) іменні еліптичні речення, які переважають за кількістю та поділяються ще на кілька семантичних груп: еліптичні речення односкладної й двоскладної будови з еліпсованим дієсловом руху, пересування в просторі; речення з незаповненою позицією буттєвого дієслова; речення спонукальної модальності з незаповненою позицією дієслова руху; речення з незаповненою позицією дієслова мовлення; речення з незаповненою позицією дієслова сприймання; питальні речення з незаповненою позицією дієслова.

Наступним структурно-семантичним типом експресивних засобів, який ми виділили у творах Володимира Лиса, є звертання. У досліджуваних творах ми виділили риторичні звертання та власне звертання, які становлять більшу частину.

Використання автором експресивних засобів у своїх творах залежить від філософських настанов письменника та його бажання викликати емоції в реципієнта, акцентувати увагу на певних важливих моментах.

ВИСНОВКИ

Одним із визначальних чинників експресивного впливу на читача (слухача) є синтаксична будова тексту. Мовленнєва експресія є складною лінгвостилістичною категорією, яка виявляється у вигляді підсиленої виразності повідомлюваного й спирається на цілий комплекс соціальних, психологічних і внутрішньомовних факторів.

У вітчизняному й зарубіжному мовознавстві ведеться дискусія стосовно статусу й тлумачення поняття «експресивного синтаксису», проблеми класифікації засобів експресивного синтаксису, їх функціонально-стилістичної ролі в художньому мовленні та проблеми розрізнення понять «експресія», «експресивність», «емоційність».

Узагальнивши думки різних лінгвістів стосовно поняття «експресивний синтаксис», кваліфікуємо його як синтаксис художнього тексту, який передбачає вивчення конкретно-чуттєвих образів і мовно-виражальних прийомів у творах й ідіостилі окремого автора. Використання експресивних конструкцій дає змогу авторові викликати великий спектр емоцій у реципієнта, досягти емоційних ефектів, що відповідають його намірам.

Дібраний фактичний матеріал із прозових творів Володимира Лиса диференційовано на основі структурно-семантичного критерію членування. Відповідно до наявних у сучасній лінгвістиці класифікацій систематизували експресивні синтаксичні конструкції на такі різновиди, як:

- а) парцеляція на рівні простого речення;
- б) парцеляція на рівні складного речення;
- в) обірвані (неповні) речення.

Як свідчить опрацьований матеріал, парцеляція на рівні простого речення є досить поширеною у творах автора, бо дає йому змогу більш лаконічно, логічно й, водночас, емоційно висловити свою думку. Це може бути парцеляція як головного члена речення, так і другорядного.

Не менш вживаною є парцеляція на рівні складного речення, а точніше парцеляція складносурядного та складнопідрядного речення, що демонструють різні типи смислових відношень між частинами. Трапляються подекуди речення, де засобом зв'язку служать частки або вставні слова.

У великій кількості зафіксовано обірвані (неповні) речення, які є своєрідним стилістичним прийомом «умовчання» й використовуються автором задля надання реплікам героїв ще більшої експресивності й емоційності. Обірвані речення ми класифікували на дві групи: а) обірвані синтаксичні конструкції із зовнішніми причинами незавершення, що становлять меншу частину; б) обірвані синтаксичні конструкції із внутрішніми, тобто психологічними причинами незавершення, що становлять більшу частину.

У проаналізованих творах Володимира Лиса ми виділили чотири групи засобів експресивного синтаксису за структурно-семантичним типом:

а) суб'єктивно-модальні компоненти, що містять:

1) вставні конструкції, які поділяються на чотири тематичні групи: ті, що виражають невпевненість; ті, що виражають впевненість; ті, що мають значення «джерело думки»; ті, передають звернення до співбесідника й вживаються задля привернення уваги читача (слухача).

2) вставлені конструкції, що поділяються на уточнювальні, пояснювальні та доповнювальні;

б) еквіваленти речення, які допомагають увиразнити думку та виразити емоції в лаконічній формі;

в) еліптичні речення, вживання яких допомагає автору досягти лаконізму й економності мовлення;

г) звертання, серед яких ми виділили риторичні та власне звертання.

Отже, стилістично марковані одиниці в прозових творах Володимира Лиса є засобом зображення внутрішніх переживань та емоцій героїв твору, підвищують динамічність оповіді, створюють емоційне та логічне підсилення й, водночас, не ускладнюють сприйняття інформації читачем (слухачем). Посилення емоційного впливу на читача, залучення його уваги, виділення

важливих моментів у тексті досягається Володимиром Лисом завдяки засобам експресивного синтаксису.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших засобів експресивного синтаксису у творах Володимира Лиса й у поглибленні теорії виражальних можливостей експресивних синтаксичних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акімова Г. Н. Наблюдения над сегментированными конструкциями в современном русском языке // Синтаксис и стилистика : [сб. науч. статей] / отв. ред. Г. А. Золотова. – Москва : Наука, 1970. – С. 237–247.
2. Акімова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка : [учеб. пособ.] / Г. Н. Акімова. – Москва : Высшая школа, 1990. – 168 с.
3. Батринчук З. В. Еліпсис як один із інструментів вираження експресивності в сучасному епістолярному дискурсі / З. В. Батринчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : «Філологія», 2017. – № 27. – Том 2. – С. 11–13.
4. Бекетова О. В. Фігури повтору як лінгвостилістичні засоби аргументації / О. В. Бекетова // Вісник Київ. держ. лінгв. ун-ту. Сер. : «Філологія». – Київ, 1997. – №3. – С.3–8.
5. Бекетова О. В. Структурно-семантичні та функціональні особливості фігур повтору в аргументативних текстах / О. В. Бекетова // Вісник Київ. держ. лінгв. ун-ту. Серія : «Філологія». – Київ, 1997. – №5. – С. 3–13.
6. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Богатько Валентина Василівна. – Вінниця, 2005. – 176 с.
7. Бойко Н. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові / Н. Бойко // Мовознавство. – 2002. – №2–3. – С.10–22.
8. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику мови і мовлення : [навч. посібник для студ. філол. спец.] / Н. І. Бойко. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.
9. Вавринюк Т. Засоби експресивного синтаксису в художньому тексті / Т. Вавринюк // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. 9, 2013. – С. 222–228.
10. Вавринюк Т. Особливості функціонування парцельованих конструкцій у художньому тексті / Т. Вавринюк // Філологічні студії : Науковий

вісник Криворізького державного педагогічного університету : [зб. наук. праць]. – Вип. 13, 2015. – С. 249–254.

11. Ващенко В. С. Стилістика речення в українській мові / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1968. – 158 с.

12. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.

13. Власенко В. Емоційно-експресивні засоби та їх стилістичні функції у поетичному мовленні Ліни Костенко / В. Власенко, С. Яцик // Волинь – Житомирщина. [Історико-філологічний збірник з регіональних проблем]. – 2002. – № 9. – С. 142–145.

14. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / О. В. Галайбіда. – Київ, 2009. – 20 с.

15. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – Київ : Наукова думка, 1985. – 360 с.

16. Голоюх В. І. Еліптичні речення з невербалізованими головними членами / В. І. Голоюх // Мовознавство. – 1982. – № 1. – С. 21–26.

17. Грищенко А. П. Незакінчене речення / А. П. Грищенко // Українська мова : енциклопедія / За заг. ред. В. М. Русанівського. – 2-е вид., доп. – Київ, 2004. – С. 405–406.

18. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис : досягнення і проблеми / Н. Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису : міжнар. наук. конф., 19–21 жовт. 2006 р. : матеріали конф. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 267–275.

19. Гуменюк О. Експресивність лексичних засобів у мові та мовленні / О. Гуменюк // Україністика : нові імена в науці : [зб. наук. праць]. – Київ : Видавництво ГДПШМ, 2006. – С. 77–80.

20. Дегтярьова І. Стилістичний синтаксис української постмодерністської прози / І. Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.

21. Денисенко З. Парцеляція як явище експресивного синтаксису / З. Денисенко // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць] / [наук. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2008. – Вип. 6. – С. 67–73.
22. Дудик П. Еліптичні речення в українській мові / П. Дудик // Українська мова в школі. – 1958. – № 2. – С. 3–7.
23. Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові / П. С. Дудик // Дослідження з синтаксису української мови. – Київ : Наукова думка, 1958. – С. 129–260.
24. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення) : [монографія] / П. С. Дудик. – Київ : Наукова думка, 1973. – 288 с.
25. Дудик П. Обірвані або незакінчені речення / П. Дудик // Українська мова в школі. – 1955. – №4. – С. 11–14.
26. Дудик П. С. Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення / П. С. Дудик // Синтаксис словосполучення і простого речення. – Київ : Наукова думка, 1975. – С.43–52.
27. Дудик П. Видільні речення в сучасній українській літературній мові / П. Дудик // Українська мова і література в школі. – 1955. – № 6. – С. 10–15.
28. Дудик П. С. Просте речення / П. С. Дудик // Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1969. – 645 с.
29. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика : [монографія] / Світлана Яківна Єрмоленко. – Київ : Наук. думка, 1982. – 210 с.
30. Єрмоленко С. Лінгвостилістика : основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 112–125.
31. Жайворонок В. Вставлені речення та розділові знаки при них / В. Жайворонок // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 6. – С. 16–19.

32. Загнітко А. П. Закономірності і напрями внутрішньореченнєвої актуалізації / А. П. Загнітко // Семантика і прагматика граматичних структур. – Донецьк : ДонНУ, УЗМН, 1998. – С. 6–14.

33. Загнітко А. Актуальні проблеми текстової лінгвістики : закономірності внутрішньотекстової організації / А. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 1999. – Вип. 5. – С. 95–111.

34. Загнітко А. Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні / А. Загнітко // Вісник Львівського університету. Сер : «Філологія». – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. – №28. – С.301–308.

35. Загнітко А. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій / А. Загнітко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 11. – Ч. 2 / укл. А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – С. 135–147.

36. Загнітко А. Типологія внутрішньореченнєвих суб'єктно-об'єктних відношень / А. Загнітко // Актуальні проблеми синтаксису : матеріали Міжнародної наукової конференції / укл. : Н. Гуйванюк (наук. ред) та ін. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 8–13.

37. Загнітко А. Еквіваленти речення : статус, обсяг і функційна типологія / А. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2009. – Вип. 19. – С. 79–91.

38. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

39. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 338 с.

40. Зверева О. С. Функціонування парцельованих конструкцій у сучасному російському поетичному мовленні : автореф. дис. ... наук. ступеня канд. філол. наук / О. С. Зверева. – Київ, 1998. – 16 с.

41. Іванова Л. Еквіваленти речень в російській мові / Л. Іванова // Мовознавство. – 1980. – № 1. – С. 19–25.

42. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. М. Івкова. – Горлівка, 2007. – 218 с.

43. Івкова Н. М. Членовані конструкції як засіб вираження експресивності в тексті / Н. М. Івкова // Матеріали міжрегіональної конференції молодих учених. – Горлівка : Вид-во ГДППМ, 2003. – С.208–210.

44. Івкова Н. Функціонально-семантичне навантаження парцелятив у публіцистичних текстах / Н. Івкова // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 12 / укл. : А. Загнітко та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 296–299.

45. Івкова Н. Способи текстової актуалізації / Н. Івкова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т.5. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – С. 568–573.

46. Івкова Н. Еволюція поглядів на парцельовані та приєднувальні конструкції / Н. Івкова // Вісник Черкаського ун-ту, 2005. – Вип.78. – С.64–72.

47. Івкова Н. Співмірність між парцельованими і приєднувальними конструкціями / Н. Івкова // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту : [зб. наук. праць]. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – № 2. – С. 249–253.

48. Кадомцева Л. Граматичні форми ускладнення структури простого речення / Л. Кадомцева // Українська мова і література в школі. – 1988. – № 2. – С. 29–32.

49. Кадомцева Л. О. Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – Київ : Вища школа, 1995. – С. 110–114.

50. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Н. А. Конопленко. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

51. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Конопленко Наталія Анатоліївна. – Донецьк, 2007. – 186 с.

52. Конюхова Л. І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Конюхова Любов Іванівна. – Львів, 1999. – 174 с.

53. Коструба П. П. До питання про поняття і класифікацію неповних речень / П. П. Коструба // Питання українського мовознавства. – Львів, 1960. – С. 178–184.

54. Малинович Ю. М. Экспрессия и смысл предложения : Проблемы эмоционально-экспрессивного синтаксиса / Ю. М. Малинович. – Иркутск : Изд-во Иркутск. ун-та, 1989. – 216 с.

55. Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис [Електронний ресурс] / О. М. Матвійчук. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/5802/1/221-223.pdf>.

56. Маприч С. Н. Парцелированные конструкции в современном украинском литературном языке : автореф. дисс. ... канд. філол. наук / С. Н. Маприч. – Київ, 1988. – 31 с.

57. Марич С. М. Стилiстичний синтаксис української мови : [навч. посiбник] / С. М. Марич. – Київ : ІСДО, 1993. – 72 с.

58. Мацько Л. І. Стилiстика сучасної української мови : [пiдручн. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько / за ред. Л. М. Мацько. – Київ : Вища школа, 2005. – 462 с.

59. Медушевський А. П. Синтаксис / А. П. Медушевський // Сучасна українська літературна мова. – Київ : Вища школа, 1975. – С. 284–390.

60. Мойсієнко А. К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення : [навч. посiбник] / А. К. Мойсієнко. – Київ : Видавничо-полiграфічний центр «Київський університет», 2006. – 167 с.

61. Омаева З. Я. Синтаксические конструкции экспрессивного типа как средство выражения авторских интенций (на материале художественных произведений В. В. Набокова) : дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / З. Я. Омаева. – Махачкала, 2006. – 176 с.

62. Пітель В. І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / В. І. Пітель. – Івано-Франківськ, 2000. – 188 с.
63. Плющ Н. Парцеляція як засіб експресивного синтаксису / Н. Плющ // Українська мова і література в школі. – 1981. – №1. – С. 68–71.
64. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – Київ, 2010. – 844 с.
65. Сковородников А. П. Эллипсис как стилистическое явление современного русского литературного языка : [пособ. для спецкурса] / А. П. Сковородников. – Красноярск : Изд-во Красноярского гос. ун-та, 1978. – 95 с.
66. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української літературної мови : Проблемні питання : [навч. посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – Київ : Вища школа, 1994. – 670 с.
67. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Сушинська Ірина Михайлівна. – Донецьк, 2000. – 208 с.
68. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : [монографія] / В. М. Ткачук ; наук. ред., передм. А. П. Загнітка. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
69. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
70. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручн.] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лис В. Країна гіркої ніжності [Електронний ресурс] / В. Лис. – Режим доступу : <https://www.litres.ru/static/trials/06/60/60/06606088.a4.pdf>
2. Лис В. Із сонцем за плечима [Електронний ресурс] / В. Лис. – Режим доступу : <https://www.litres.ru/static/trials/09/59/63/09596337.a4.pdf>
3. Лис В. Століття Якова / В. Лис. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 240 с.
4. Лис В. Графиня / В. Лис. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 188 с.
5. Лис В. Соло для Соломії / В. Лис. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 308 с.

АНОТАЦІЯ

Вороніна К. С. Засоби експресивного синтаксису в прозі Володимира Лиса / К. С. Вороніна. – Рукопис. – Кривий Ріг, 2018. – 71 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено специфіку засобів експресивного синтаксису в художній прозі Володимира Лиса, зокрема розкрито зміст понять «експресія», «експресивність», «емоційність» і визначено їх диференційні ознаки; окреслено основні підходи до класифікації засобів експресивного синтаксису, запропоновані різними науковцями; виявлено основні засоби експресивного синтаксису за функціями, структурою та семантикою, визначено особливості їх функціонування в художньому мовленні.

Ключові слова: експресивний синтаксис, експресія, експресивність, емоційність, експресивний ефект, художній текст.